

FAGORDBOG

Der henvises i øvrigt til gængse opslagsværker som Ordbog over det danske Sprog, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 1919-54; Håndbog for lokalhistorikere, red. af Johan Hvistfeldt. 1952-56, s. 121-519; Historisk Leksikon; Bjarne Jørnæs: Stilarternes kavalkade. 1975; samme: Kunst og arkitektur. 1976; R. Broby-Johansen: Kunstdatabog. 1977. Endvidere Dansk historisk Fællesforeningens håndbøger, specielt Anders Bæksted: Danske indskrifter. 1968; Povl Eller: Historisk ikonografi. 1964; Georg Galster: Mønt. 1965; Herluf Nielsen: Kronologi. 1967; Poul Rasmussen: Mål og vægt. 1967; Knud Prange: Heraldik og historie. 1977.

Enkelte, i regnskaber og ældre litteratur hyppigere forekommende, nu forældede glosor er medtaget og betegnet med †.

abakus, dækplade over kapitæl.

adosseret, rygvendt.

affronteret, modvendt, front mod front.

afkostning, udjævning af mørtel eller tyk hvidtekalk på en mur ved hjælp af en kost, sml. svumme.

afrapning, *afrappet*, trinvis ordnede murskifter eller større murpartier (sml. fig. 6, 8).

afvalmet, se valmtag.

akantus (akantusbladrække, akantusranke osv., sml. akantusmontant, båndakantus), bladværk som på det korintiske kapitæl (fig. 42 c). Et fra klassisk-antik kunst stammende motiv, som efterligner en sydeuropeisk plantes (*acanthus spinosus*) takkede og fligede blade.

akantusmontant, akantusblade på lodret opstigende stængel.

akvamanile, vandkande, som regel af bronze, støbt i dyre- eller ryterskikkelse; i katolsk messetjeneste brugt ved præstens håndtvæt.

alterkalk, bæger til nadvervinen (fig. 4).

anhængspedal, pedalklaviatur uden selvstændige stemmer, men med koppelforbindelse til et manualklaviatur.

ankergang, se hæ gegang.

antemensale eller frontale, alterbordsforseite.

antependium, alterbordsforhæng.

antikva, se skrift.

apokalyptiske kvinder, *den*, beskrives i apokalypsen, d.e. Johannes' åbenbaring (Åb. 12,1), som klædt i solens strålekrans (solgisel), stående på månesegl og kronet af stjerner; sammenblandes i senmiddelalderens kunst med Maria med barnet (den apokalyptiske Madonna).

apostelattributter. Apostlene afbildes (fra o. 1200) med de redskaber, hvormed de led martyrdøden: 1) Andreas (Andreaskors), 2) Bartolo-

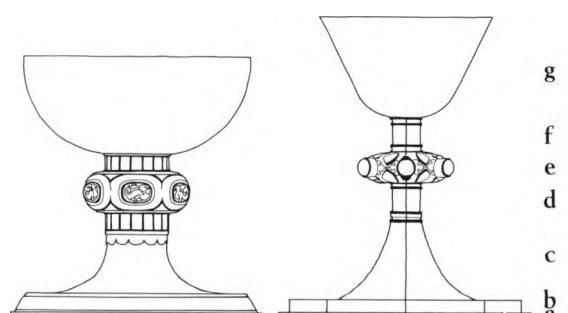

Fig. 4. Alterkalke, romansk og gotisk. a. Fodplade. b. Standkant. c. Fod. d. Nedre skaftled. e. Knop. f. Øvre skaftled. g. Bæger.

mæus (kniv og egen hud), 3) Filip (latinsk kors), 4) Jakob den yngre (valkestok eller fakbue), 5) Jakob den ældre (pilgrimsdragt med ibskal (s.d.), taske og vandringsstav), 6) Johannes (kalk med slange), 7) Judas Iskariot (pengepung), 8) Judas Taddæus (kølle, hellebard eller spyd), 9) Mattias, valgt til apostel efter Judas Iskariot (økse), 10) Mattæus (bog, sværd, økse, hellebard), 11) Paulus (sværd), 12) Peter (nøgle(r)), 13) Simon (sav), 14) Tomas (vinkel).

apsis, apside, halvrund udbygning, hyppigst ved korets østmur (sml. fig. 2).

apsisbue, buen mellem apsis og kor.

arkade, buestilling. En række buer, båret af søjler eller piller; også om en enkelt bue (tårnarkade). Motivet anvendes dekorativt i træskærarbejder, på gravsten osv., sml. blændarkade, fylding (sml. fig. 28).

arkitrav, det nederste profilled i en (søjlebåret) gesims (sml. fig. 43).

†*astrag*, kvadratisk gulvflise af natursten eller brændt, undertiden glaseret ler.

attika, lav etage eller opmurning over krans- eller krongesims i en bygning, også anvendt om det parti, som i (fortrinsvis senrenæssance og barokke) altertavler og epitafier kan være indskudt mellem storstykke og topstykke.

attisk profil, består af en hulning mellem to rundstave, af hvilke den nedre i reglen er kraftigere end den øvre (sml. fig. 30g).

attisk slyngbånd, ornament af to bånd i fortløben-

de, åbne halvcirkelslyng (sml. ringbæltet under kapitælet, fig. 43).

attribut, kendetegn, symbol; se apostle, dyder, evangelister.

balance, horisontalt svingende vægtstang til regulering af ure før anvendelse af pendul (fig. 46).

baldakin, pragthimmel, 1) egentlig et telt- eller skærmagtigt dække af kostbart stof over en trone, et alter el. lign.; 2) fremspringende overdækning af træ eller sten over alter eller figur; 3) ornamentgitter øverst i gotiske altertavlers felter (fig. 26); 4) overbygning på fonte- og prædikestolshimmel (en tilsvarende sidder omvendt som underbaldakin under prædikestolen (fig. 28)).

baluster, 1) dværgsøje med buet skaft; 2) ræk-værkstremme med profilerede, ofte pæreformede led.

barok, se stilarter.

base, basis, den profilerede del af en søjles fodstykke, hvilende på plinten (sml. fig. 43).

basilika, tre- eller flerskibet kirkebygning, hvis midtskib med vinduer når op over sideskibstagene og står i åben forbindelse med sideskibene.

basrelief, se relief.

†*benhus* (ossuarium), lille bygning, rum eller kasse, hvor man tidligere henlagde de i kirken og på kirkegården opgravede ben.

berapning, tyndt, ikke udglattet lag af mørtel på mur, sml. afkostning.

berettselstøj, lille nadversæt (sygekalk og disk m.v.) til betjening uden for kirken af syge og døende.

beslagværk, stærkt gennembrudte eller åbent komponerede ornamenter, mindende om pålagte metalbeslag (sml. fig. 43).

bindbjælke, loftsbjælke, bjælke der sammenbinde de nedre spærender i et spærfag (fig. 40).

bind eller kop, mursten, der ligger på tværs i muren med kortsidén i murflugten (se skiftegang og fig. 35).

bindering, jernring på ydersiden af kirkediget til kirkegængernes heste.

bindstik, se stik.

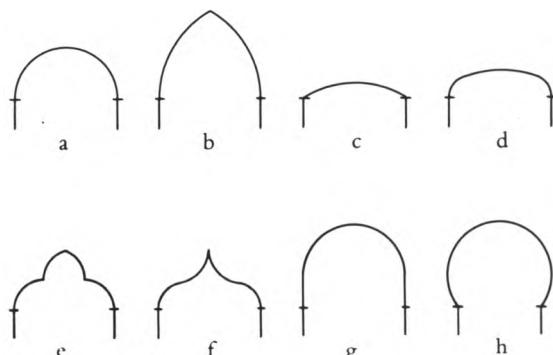

Fig. 5. Buer. a. Rundbue. b. Spidsbue. c. Fladbue. d. Fladrundbue (el. kurvehanksbue). e. Trekløverbue. f. Køl- eller æselrygbue. g. Styltebue. h. Hesteskobue.

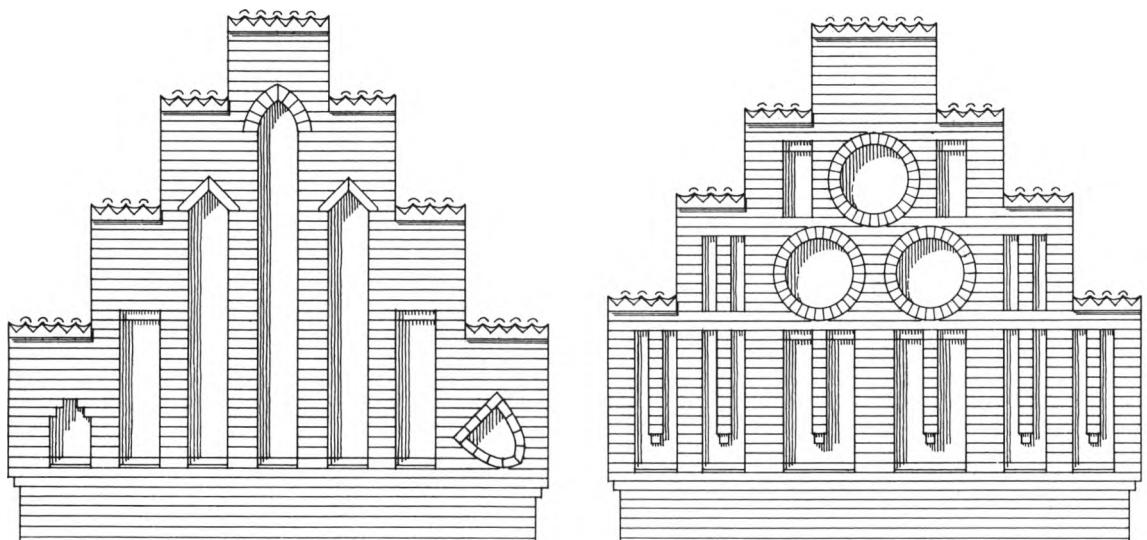

Fig. 6. Kamtakkede gavle med senmiddelalderlige blændingsformer. Til venstre højblændinger; yderst: trappestik og skjoldblænding; derefter: vandret falsede; næstinderst: spærstik; i midten: spidsbuet. Til højre stokværksdelt: i midten tre cirkler mellem små pibeblændinger; forneden: blændinger med hængestave.

bindig, liggende i samme lodrette plan som den øvrige murflade.

blad, bladning, bladet forbindelse, se fig. 2, 3, 36.
blank, 1) upudset, uhvidtet (murerarbejde); 2) umalet (snedkerarbejde).

blindfælg (sml. fig. 46), ring af samme størrelse som hammerløftehulets fælg, anbragt til støtte for hammerløftestifterne.

blokskifte, se skiftegang og fig. 35e.

bloktandgesims, se fig. 351.

blændarkade, murfordybning (er) udformet som en arkade.

blænding (fig. 3, 6), flad murniche, anvendt enten til pryd for at bryde glatte murflader eller for at spare byggemateriale (spareblænding). Efter prydblændingernes form taler man om højblændinger (rundbuede, spidsbuede, aftrappede osv.), cirkelblændinger, korsblændinger, blændingsbånd osv. (sml. spejl).

†*blændingsværk*, bindingsværk forblændet bag halvstensmur (dvs.: tavlene er helstens og rykket så langt frem, at tømmeret kan dækkes bag den yderste halve sten).

bolus, rødbrunt farvestof, hyppigt brugt i forgyl-derteknik, hvor det påstryges den hvide kri-dering, inden guldbladene pålægges.

bomhul (sml. fig. 31), lille hul i en mur, hvori stikbomme for murstillacset anbringes. I gotiske facader står de ofte åbne.

bosse, lille, firkantet eller rundet fremspring på sten-, træ- og metalarbejde (sml. diamantbosse).

brandstang, prydstang af træ (ofte med smede-jernsvindfløj), opsat i toppen af en taggavl, fastgjort til det yderste spærfag.

†*brixdør*, korgitterdør.

bruskbarok, barokstil, se stilarter.

bruskværk, de for bruskbarokken særegne ornamenter, af hvilke nogle minder om øreflipper, i reglen med bruskagtige knuder på kanter og afslutninger og hyppigt indeholdende masker. O. 1620-60.

brystværk, se værk.

bue (fig. 5), afdækning over en åbning eller blænding, båret af murvanger, piller eller søjler. Sml. buefrise (fig. 9, 10, 12).

buestik, se stik.

bælgventillade, se vindlade.

bæltegesims, profileret led, der deler en murflade vandret (kordongesims).

bæverhale, se tagsten og fig. 2.

bølgeranke (fig. 11), planteornament med op- og

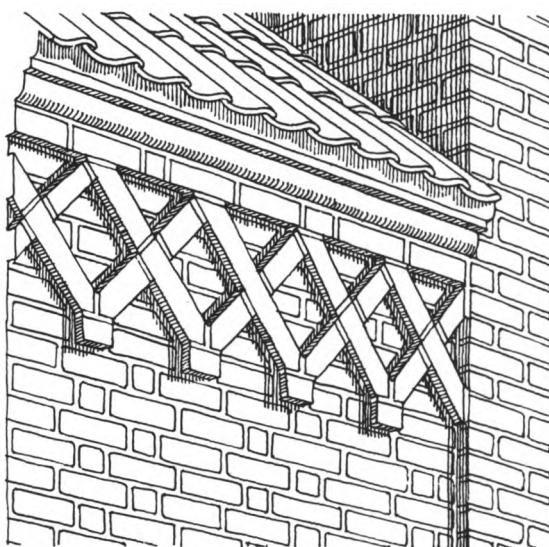

Fig. 7. Rudefrise.

nedadbugtende stængel og et sideskud i hver bugtning.

bånd, 1) småle, som regel vandrette, båndliggende murfremspring (sml. kragbånd); 2) visse tømmerstykker i tagværk (fig. 40: hanebånd) og bindingsværk (skråbånd). Jfr. frise.

båndakantus (fig. 18), vinkelbrudte og bøjede, småle, ofte sammenslyngede bånd, hvortil slutter sig (nedhængende) klokkeblomster og skedeblade af akantusløv. Modeornament o. 1700-1740.

caput mortuum, se jernoxyd.

ciselering, behandling med punsel af en metalplades overside til fremstilling af (fordybet) dekoration (modsat drivning; sml. punsel).

cymbelstjerne, automatisk klokkespil i orgel, ofte forbundet med drejelig stjerne i facaden.

† *delle*, *savdelle*, savet bræt, planke.

diademhoved, kvindehyoved prydet med diadem; hyppigt ornament især i renæssancetiden (sml. fig. 43).

diamantbosse, -*kvader* (sml. fig. 43), pyramide- eller prismeagtigt fremspring på sten-, træ- og metalarbejde (sml. bosse).

disk, patén, tallerken til nadverbrødet (oblaterne) .

disposition, fortægnelse over stemmerne i et orgel.

dodenkop, se jemoxyd.

dorisk kapitæl, se kapitæl og fig. 42 a.

drager, bjælke, liggende på langs i bjælketag, f.eks. som støtte for bind- eller hanebjælker. *dragerstol*, tømret støttekonstruktion, hvori der indgår en drager, sml. langstol (fig. 37).

dragning, malet tæppedekoration forneden på væg.

drivning, behandling med hammer eller punsel af en metalplades *underside*, enten til udformning af pladen eller til fremstilling af (ophøjede) dekorationser, der som oftest efterbehandles ved ciseling (sml. punsel).

† *dvælg* (duellich), groft, løst (i reglen sort) læred, der nu især bruges som mellemfor.

dyder, 1) de kristne: Tro (fides) med kors og bog, Håb (spes) med fugl og anker, Kærlighed (caritas) med børn; 2) kardinaldyderne: Klogskab (prudentia) med slanger, Mådehold (temperantia) med kande og bæger, Styrke eller Mod (fortitudo) med brudt søjle og Retfærdighed (justitia) med sværd og vægt.

dyvel, lille, snittet træpind (uden hoved, jfr. nagle) til fastgørelse af ornamenter og løsdele (i stedet for med søm) og afskåret i plan med det fastgjortes flade,

† *dønnike*, pudse.

dør, dvs. døråbning; det lukkende element kaldes dørfløj.

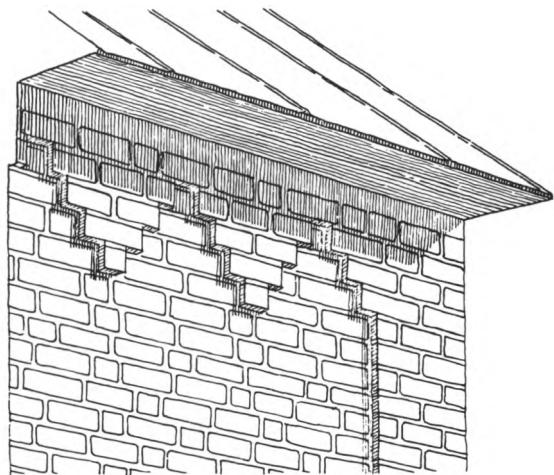

Fig. 8. Trappefrise og sugfjæl.

ecce homo (se, hvilket menneske), Pilatus' ord, da han fremstiller den tornekronede Kristus for folket (Joh. 19, 5).

empire, se stilarter.

epitafium, mindetavle over afdøde, i reglen smykket med skulptur og maleri. I ældre tid anvendtes betegnelsen også om gravsten og gravskriften alene.

evangelisttegn (-symboler), Mattæus (engel), Markus (løve), Lukas (okse) og Johannes (øm).

fals, retvinklet indsnit, 1) i kanten af et bræt, f.eks. til anslag for et andet stykke træ; 2) i en pille, i en murvange eller murkarm, som anslag for en dørfløj eller vinduesglas eller rent dekorativt (sml. fig. 3).

falsk fuge, efterligning af fuge, indhugget eller -skåret som dekoration.

fane, rand på dåbsfad, disk el. lign.

fas, skråt afskåret hjørne eller kant.

feston, en i en bue nedhængende kæde af blade, blomster og frugter (sml. guirlande).

fibskaft, fifskaft, en slags femskæftet tøj.

fiale, topspir, ofte over et lille, tåmagtigt fodstykke, almindeligt i den gotiske stils prydværk (fig. 26).

filigran, guldsmedearbejde udført af tråde og runde korn, sammenloddet, hyppigst på en underlagsplade.

finering, ganske tynd beklædning af ædlere eller smukkere træsorter limet på snedkerarbejde udført af billigere eller mere robust træ.

firpas, firkloveragtigt felt eller gennembrydning (sml. fig. 15).

fiskeblære, kommaformet, fiskeblærelignende gennembrydning i gotisk stavværk (fig. 26).

fjeder (fjer), smalt fremspring langs midten af et bræts ene længdekant, passende ind i en tilsvarende rille, not, på nabobrættet. Brædder, som har fjeder på den ene kant og not i den anden, kaldes pløjede.

fladsnit, se relief.

flakt ørn, øm med to hoveder (dobbeltørn).

flammet, flammeret er beklædningen af en glat træflade (f.eks. en dør) med kantprofilerede

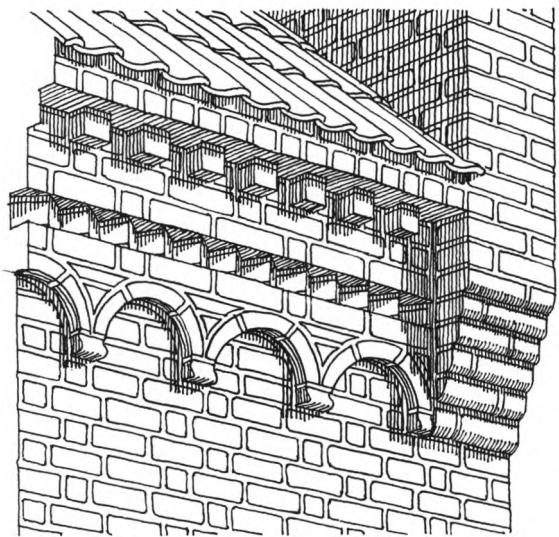

Fig. 9. Rundbuefrise.

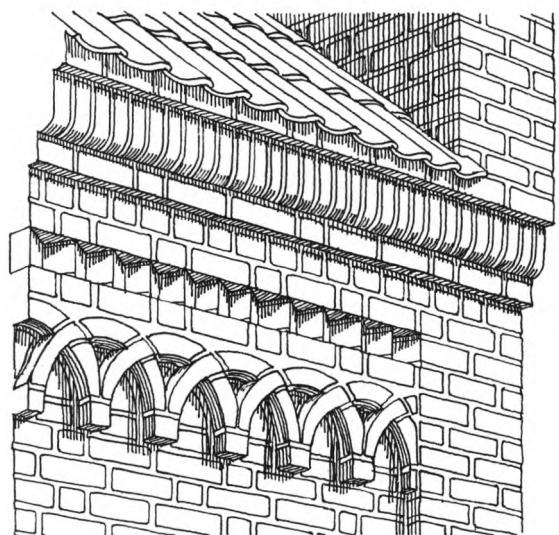

Fig. 10. Krydsende rundbuefrise.

brædder, som er diagonalstillet i rude-, sparre- eller siksakmønster (fig. 25).

Flensborgsten, se mursten.

foldeværk, fyldingsdekorations, dannet af skiftende stave og hulinger, mindende om folder i et klædebon; almindelig på sengotiske dør- og panelfyldinger.

foldeværkskapitel, se kapitel og fig. 42 j.

foliot, se balance.

forbandt, se skiftegang.

forblænder(e), pænere tilvirkede mursten af fine-

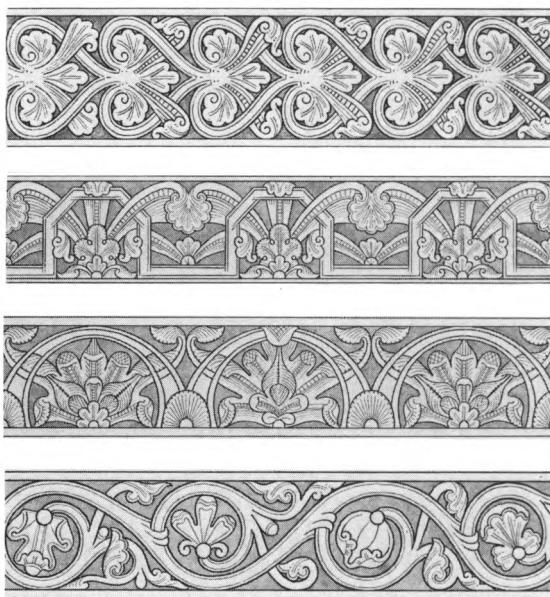

Fig. 11. Ornamentfriser med palmetter og bølgeranke.

re ler, anvendt som ydre skal i teglstensmurværk.

forsædige, færdige, istandsætte, færdiggøre,
ofte dog udføre af nyt.

forkrøppet er en gesims, en profil eller en liste, når den af ornamentale grunde er ført i knæk eller af konstruktive hensyn er ført uden om et eller flere fremspring.

formsten, teglsten, hvis profil er formet eller skåret i det våde ler før brændingen (fig. 21).

fornagle, se fig. 36.

fortanding, lodret eller faldende, er betegnelsen for den lodrette eller skrå linje, hvorefter arbejdet på en mur, ofte nær et hjørne, afsluttes midlertidigt, sml. hvælvfortanding fig. 20.

fraktur, se skrift.

fresco, maleri, udført på frisk, endnu fugtig puds (italiensk: al fresco); sml. secco.

frise, 1) det ofte glatte led i en gesims, der foruden begrænses af arkitraven og foroven af kronlisten (sml. fig. 43); 2) dekorationsbånd, sammensat af buer, ruder, aftrapninger o.a., der ligesom gesims 1) løber under tagskægget eller danner den øvre afslutning på brede murblændinger (sml. fig. 7-10); 3)

stribeformet billedfremstilling eller bånd som muret, malet, skåret eller vævet indramning eller kantning af vægfelt, loft, ribbe o.a. (sml. fig. 11-15).

frisefylding, fylding med ophøjet spejl (s.d.) og forsænket, omløbende bort (fig. 24a). Tidligst i snedkerarbejder fra renæssancetiden; sml. fylding.

frontale eller antemensale, alterbordsforside.

frådsten eller kildekalk, blæret kalksten, dannet ved kildevæld, kendelig på aftryk af grene, blade m.m. Især anvendt som byggeomne i vore ældste stenkirker (se tuf).

fuge (fig. 29), det mørтelfyldte mellemrum mellem de enkelte sten i en mur. De lodrette kaldes stød- eller studsfuger, de vandrette leje- eller langfuger. Nutidens konsekvente udkradsning og fugning med særlig mørtel var næppe så almindelig i middelalderen, hvor den udkvællende mørtel, som ikke afskrabedes, udtværedes eller formedes med fugeskeen; herefter taler man om udglattede fuger eller rygfuger. Fugernes synlige ydersider betegnes efter deres forskellige behandling, der ofte røber murværkets alder.

1) Fuger i kampestens- og kvadermur:

a) Udglattede, fyldte (i plan med stenenes forsider), hyppigt med kvaderridser – i romansk kampestensmur (fig. 34).

b) Ukarakteristiske, udglattede – i kvadermur af brudsten (i yngre kridtstenskirker dog ofte som e).

c) Knasfuger, ganske småle, mørten af afskrabet i plan med murfladen – i romansk granitkvadermur.

d) Som a, men uden ridser og ofte med indtrykkede teglblokker – i gotisk kampestensmur.

Fig. 12. Buefrise, kalkmalet.

Fig. 13. »Løbendehund«.

2) Fuger i teglstensmure (fig. 29):

- e) Fremspringende, flade, med skråt beskårne kanter – romanske.
- f) Uregelmæssigt skarptryggede – senromanske og gotiske.
- g) Udglattede, skråtskårne (med skråt holdt murske) – senromanske og gotiske.
- h) Fyldte, midtridsede – gotiske.
- i) Brændte, med lille midtfure udført med huljern – renæssance.
- j) Hamborgfuger, stærkt fremspringende, trapezformede eller rundede – klassicisme.

fuld mur er i modsætning til kassemur (s.d.) udført af ensartet materiale og med gennemløbende skifter fra yder- til inderside.

fylding, flade (almindeligvis af træ) til udfyldning mellem rammestykkerne i en dør, et panel og lignende; i litteraturen anvendes betegnelsen fylding tillige om udsparet felt (uægte fylding) f.eks. i stolegavle og lisener (s.d.). Konstruktivt er en fylding indfældet eller indnotet i rammeværket eller fastgjort på bagsiden af dette. Som regel er fyldingsarbejde beriget med profiler og ornamenter. Spejlfyldingen (fig. 24 a-b), som karakteriseres ved et ophøjet midtfelt, er den mest almindelige; inden for denne type dominerer frisefyldingen, opkaldt efter den smalle frise, der omgiver spejlet. En simpel, plan fylding kan ved pålagte lister o.a. få ret varierede former, efter hvis figur fyldingen benævnes, f.eks. arkadefylding (med perspektivhuller i sviklerne, fig. 24 c), hammerfylding (fig. 24 d), ottekantet fylding (med trekantede bosser i hjørnerne, fig. 24 e) og rufefylding med forkørøppet rammeliste (fig. 24 f).

fødselslinje, se vederlag.

ganghjul (sml. fig. 46), danner sammen med ankeret (ved stiftgangen sammen med pallerne) urets gang (eller hemværk). Ved spindelgang benævnes ganghjulet kronhjul, fordi tænderne sidder på fælgens ene side.

ganghjulsbøjle (sml. fig. 46), anvendt ved spindelgang, hvor den bærer ganghjulets ene leje, samtidig med at den ved sin buede form

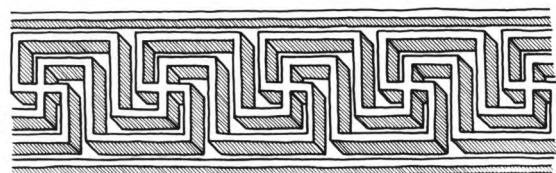

Fig. 14. Mæanderborter.

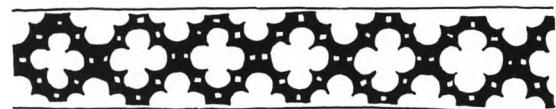
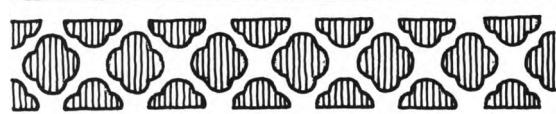

Fig. 15. Kløverbladsfriser. a. Muret i tegl. b. Kalkmalet.

tillader den lodrette spindel at passere netop ud for ganghjulsakselen.

gangjern, hængsel på dørfløj og luge; »går« på stabelen (s.d.).

gangværksudløsning (sml. fig. 46), mekanisme til igangsætning og standsning af urets slagværk.

gavlkam, se kam.

generalcrescendo, indretning, der til- eller frakobler et orgels stemmer i en på forhånd fastlagt rækkefølge.

gerigt, indfatning om dør- eller vinduesåbning.

gesims, 1) udskragning på en mur under tagskægget (fig. 7, 9-10), sml. bæltegesims; 2) den profilerede overgang mellem væg og loft; 3) de bårne dele af en søjlestilling (fig. 43).

gjordbue, bærende bue mellem hvælv, spændt tværs over rummet (sml. fig. 3 og skjoldbue).

glamhul, lydhul i kirketårnets klokkestokværk.

†*gla(m)vindue*, lille vindue.

godronneret (fransk: godron, bulle; jfr. chapiteau à godrons = foldeværkskapitæl), lagt med tætsiddende (afsmalnende) rundstave eller med ægagtige buer; modeornament især på sølvøj fra o. 1690 f.

gotik, se stilarter.

Grahamsgang (fig. 47), (hvilende ankergang).

Ankeret minder umiddelbart om hagegangens hage, men i modsætning til denne har det hvileflader og skråtskåme impulsflader, i principippet svarende til stiftgangens paletter. Grahamsgangen regulerer ligesom stiftgangen bedre end hagegangen, men den er vanskelig at udføre og vedligeholde, hvorfor stiftgang almindeligvis foretrækkes.

grat, kappesøm, den (nedad vendte) ryg, der fremkommer, hvor to kapper i ribbeløse hvælv støder sammen (sml. fig. 22 b).

graving, indridsning af linier, ornamentter eller bogstaver i metal ved hjælp af en gravstik.

grayflise, gulvflise med gravskrift, beregnet til indramning af gravsten eller -flise eller jorddækket gravsted.

gravtræ, liggende gravminde af træ (eller sten), formet som en flad, gravstenslignende planke, (halv)cylinder- eller kisteformet.

†*Gros de Tours*, fransk silkestof, kipret, glat eller mørnstret. Gros betegner en god, stærk vare, ofte i forbindelse med tilvirkningsstedet.

Gros de Naples, *Gros de Berlin*.

grotteske (fig. 19), af ital. *grotta* (grotte), symmetrisk renæssanceornament med fantastiske menneske-, dyre- og planteformenter, inspireret af antikke vægdusmykninger i underjordiske ruiner.

guardein, den embedmand, som prøver ædle metallers finhed eller lødighed.

guardeinmærke, guardineiens garantistempel for guldsmedearbejdernes lovmæssige lødighed, ofte ledsaget af et månedsmærke.

guirlande, kæde af festons (s.d.).

gæk, det på låget af en kande over hanken siddende greb, hvorpå man trykker for at

åbne låget.

hagegang eller ankergang (fig. 47), en tilbagevигende mekanisme (dvs. at pendulet i sine yderstillinger fører ganghjulet en anelse tilbage). Almindelig i ældre tårnure, men ikke velregulerende som de hvilende gange, f.eks. stiftgang (s.d.) eller Grahamsgang

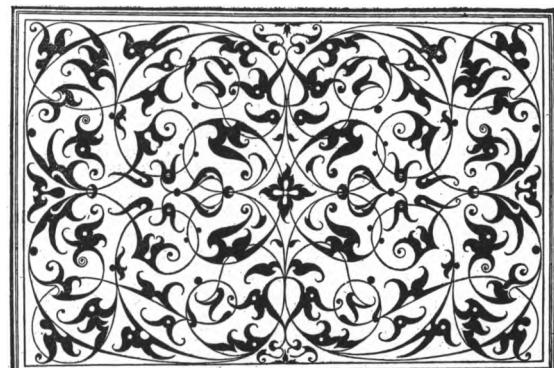

Fig. 16. Maureske.

(hvilende ankergang) (s.d.), hvormed hagegangen ofte er udskiftet.

hallekirke, en kirke, hvor skib og sideskibe er af samme højde, – modsat basilikaen (s.d.).

halspilaster, se pilaster.

halsring, vulst omkring sojleskafts øvre ende.

halvstens, dimension svarende til den anvendte murstens bredde, f.eks. halvstens fals (sml. helstens, kvartstens).

hammerløftearm (sml. fig. 46), vægtstang, som bevæges af hammerløftestifterne, og som via hammertransmissionerne (evt. en hammervelte) formidler bevægelse til urhammeren.

hammervelle, vippeanordning til formidling af trækket fra urværk til timeslagshammer (sml. fig. 46).

hanebånd, *hanebjælke*, vandret tømmerstykke, som i tagværket, mellem tagryg og bindbjælke, forbinder spærene (sml. fig. 2-3, 36, 40 f.).

Fig. 17. Rulleværk.

harmonium, stueorgel. Tonerne frembringes af svængende metaltunger som i en harmonika. *helgengrav* (sepulchrum), firkantet fordybning foroven i romanske og gotiske alterbordsplader, som regel delt i to afsatser, den større, øvre til et stenlåg, den mindre, nedre til en blykapsel med en lille helgenrelikvie, se relikviegemme.

helstens, dimension svarende til den anvendte murstens længde (sml. halvstens, kvartstens). *herme*, pilaster eller pille, der foroven har form som et menneskeligt hoved eller hyppigere en menneskelig overkrop, oftest med rigt dekoreret (pille)skaft (sml. fig. 17, 28).

hjerteskive (hjul) (sml. fig. 46), del af urets slagværksmekanisme.

hjørnekæde (fig. 33), betegnelse for kvadersat murhjørne, hvis sten til begge sider danner en stående fortanding.

hostie, nadverbrød, oblat.

hollandsk forbandt, se skiftegang.

hovedværk, se værk og fig. 44.

hulkel, hulled, konkavt profilled (sml. fig. 30).

†*hulsten*, gammel fællesbetegnelse for munke og nonner (se tagsten).

hulsom opstår, når en smiget åbning (f.eks. vindue) mures af normalsten (fig. 32).

hvælv, hvælving, buet, som regel muret overdækning af rum. De hyppigst forekommende middelalderlige typer er : 1) hvælv uden ribber, der efter formen deles i hel- og halvkuppelhvælv, tønde- og grathvælv (fig. 22 a-b) med varianter og særformer, samt det sjældne klosterhvælv (fig. 22 c) og det kantede kuppelhvælv (fig. 22 d); 2) hvælv med (som regel bærende) ribber, der efter ribbernes antal og mønster deles i f.eks. krydshvælv (fig. 22 e, sml. fig. 3), seks- og ottedelte hvælv (fig. 22 f) og stjernehvælv. Den første type, hvor selve hvælvet er det bærende element, benyttes fortrinsvis i den tidlige hvælvsagningsperiode, o. 1100-1250; tønde- og grathvælv bliver påny gangbare i renæssancen. Ribbehælvene optræder fra 1100'ernes slutning til et godt stykke ind i nyere tid. I de ældste er ribberne ikke bærende, og kapperne er enten muret omrent som ved grathvælv

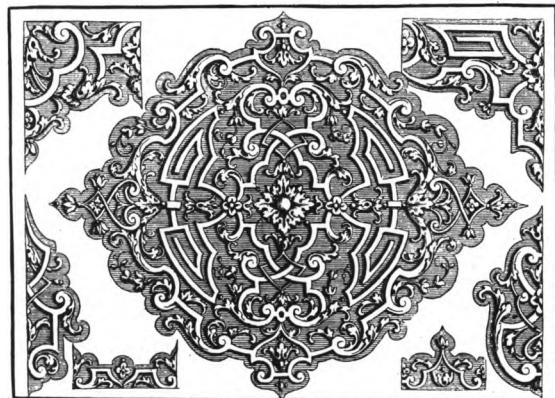

Fig. 18. Båndakantus.

(sml. fig. 22 b, men alle med en svag stigning mod ribbernes skæringspunkt) eller i ringformede skifter (fig. 22 f). Efter 1200'ernes midte bliver ribberne det bærende element; hvælvkappemes tykkelse nedsættes, og skiftegangen ændres i lighed med fig. 22 e. Sml. grat, kappe, lomme, ribbe.

hvælvsvikkel, nedre kappeflig (s.d.).

Fig. 19. Grotteske.

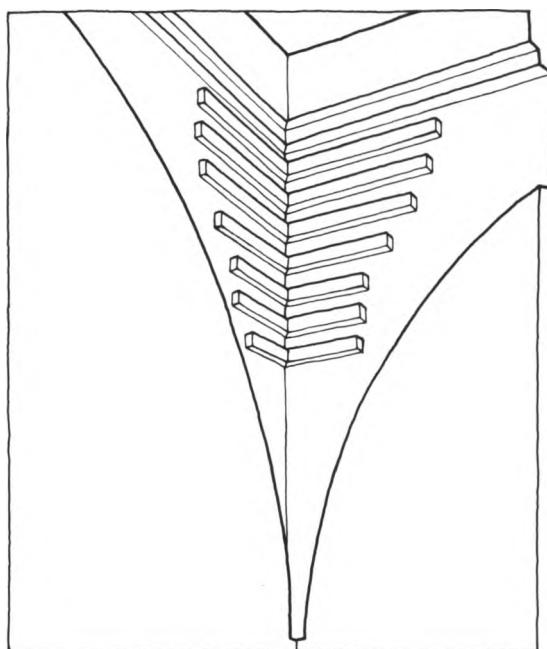

Fig. 20. Hvælvfortanding.

hvælvfortanding (fig. 20), sml. fortanding og lomme.

hængestav, se stav og fig. 6.

højgotik, højrenæssance, se stilarter.

højkirke, 1) i en basilika (s.d.) den del af midtskibet, som rager op over sideskibene; 2)

†*højkirke* eller †*storkirke*, ofte anvendte betegnelser i kirkeregnskaber for skibet i mod-

sætning til koret (sml. †*lavkirke*).

ibskal, egentlig Jakobs-skal (muslingeskål). 1) Et af apostlen Jakob den ældres attributter (henfydede til hans sørjse); 2) pilgrimstegn.

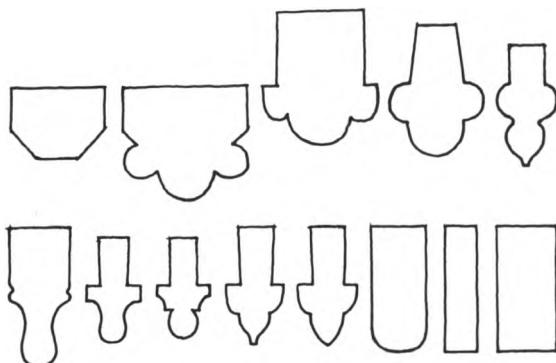

Fig. 21. Ribbeprofiler.

ikonografi, beskrivelse og forklaring af billede. *indvielseskors*, oftest hjulkors (fig. 23 j), som maledes på væggene på de steder, hvor bispen ved kirkens indvielse havde afsat korsets tegn med den indviede olie; undertiden også indhugget i alterbordsplader. *initialer*, forbogstaver, begyndelsesbogstaver. *intarsia*, dekorativ finering og indlægning med forskelligt farvet træ. *isselinje/-punkt*, øverste linje/punkt i hvælvkappe eller buet stik.

jernoxyd, stof, der har en dæmpet, mørk rød farve, evt. brunviolet, som kan gå helt over i gulligrød; kaldes også caput mortuum, dodenkop, italiensk-, persisk-, spansk- eller mørnerød.

Jesumonogram, 1) bogstaverne IHS, forkortelse af Ihesus (egentlig misforstået latinisering af det græske IHC eller IHΣ af IHΣΟΥΣ) og undertiden tolket som »I(esus) H(ominum) S(alvator)« (Jesus, menneskenes frelses), eller som »I(n) H(oc) S(igno) vince(s)« (ved dette tegn skal du sejre); 2) bogstaverne INRI, sammensat af de ord Pilatus lod sætte på korset (Joh. 19, 19), »I(esus) N(azarenus) R(ex) I(udæorum)« (Jesus fra Nazaret, jødernes konge).

jonisk kapitel, se fig. 42b.

jus patronatus, se patronatsret.

jus præsentationis, se præsentationsret.

jus vocandi, se kaldsret.

†*kaffa*, plysstof eller fløj med glat bund og ophævede figurer. Kendt fra 1600'rne.

†*kamelotte*, uldstof, ofte mønstret eller stribet, opr. udelukkende af kamelgarn (uld), i 1700' me også af andre materialer.

kaldsbog, liber datus, bog ført af sognepræsten, indeholdende forskellige meddelelser af betydning for embedet.

kaldsret, jus vocandi, retten til at kalde (udnævne) en præst.

kalorifer, indmuret jernovn for fast brændsel til lufttopvarmning.

kam, 1) gavlkam, gavlmurens øverste del, der rager op over tagfladen. Gavlkammen kan

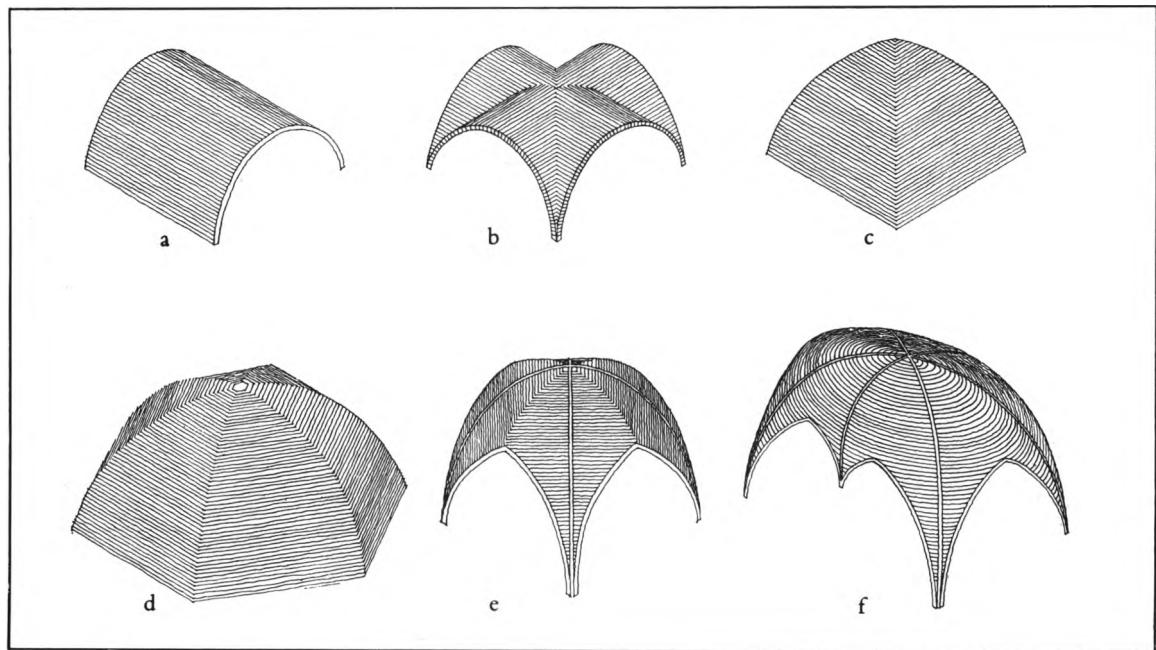

Fig. 22. Eksempler på hvælv.

være glat, takket (aftrappet med kamtakker, sml. fig. 6) eller svungen; 2) kam, kæmning, kæmmet (sml. fig. 40), hvor bjælker og spærsko er kæmmet over murremmene.

kannelurer, smalle, lodrette, konkave furer dækende søjle- eller pilasterskafter (fig. 42 a-b, e); kanneleret, lodret riflet.

kapitæl (fig. 42-43), søjle- eller pilasterhoved. Foruden de tre græske hovedtyper (dorisk, jonisk, korintisk) og toskansk kapitæl nævnes: kompositkapitæl, sammensat af jonisk og korintisk. Æggestavkapitæl (sml. fig. 43), toskansk kapitæl med æggestav. Profilkapitæl, variation af toskansk kapitæl. Endvidere: temingkapitæl, trapezkapitæl, trekantkapitæl, klokapitæl og foldeværkskapitæl, alle brugt i romansk tid.

kappe (sml. fig. 3 og 22), een af de fire (eller flere) krumme murflader, der tilsammen udgør det egentlige hvælv. Kapperne kan være muret på ribber (s.d.), eller de kan mødes i skarpe grater (s.d.).

kappesøm, se *grat*.

kardinaldyder, se *dyder*.

karmoisin (†karmesiden), rød farve.

karnation, hudfarve.

karnis, profil sammensat af et konkavt og et konvekst led (fig. 30 c-d).

kartouche, rammeagtigt ornament med bøjede og rullede flige og hyppigt dekoreret med frugtfyld, blomster, blade, masker og lign. Tidligst i renæssancen (se rulleværk og fig. 17,28).

karvesnit, snitværk, skåret (karvet) i træ som vekslende systemer af fordybede kilesnit, ofte ordnede i cirkler eller stjerner.

karyatide, bærende kvindefigur, brugt som støtte for en gesims (s.d.).

kassemur er i modsætning til fuld mur (s.d.) støbt ud med en kærne af rå marksten eller murstensbrokker i mørtel mellem to mur-skaller (sml. fig 31).

kassette, forsænket, oftest firkantet ornamentfelt, til tider med en roset i midten. Kassetteværk, sammensætning af kassetter og andre ornamenter i fladsnit. Renæssanceornament (sml. beslagværk og fig. 43).

katekismustavle, altertavle indeholdende skriftord: trosbekendelsen, nadverordene, fader vor osv.; aim. o. 1550-1600.

keglevindlade, se *vindlade*.

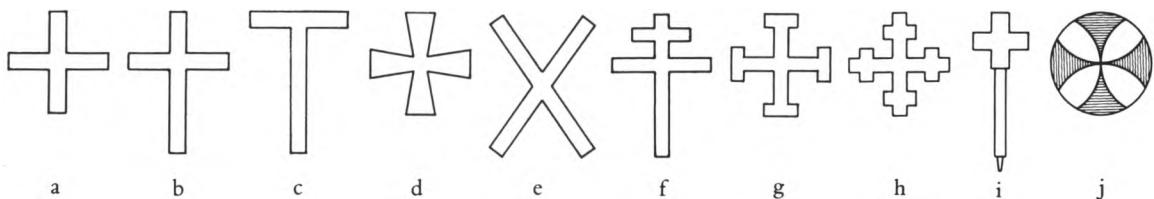

Fig. 23. Kors. a. Græsk k. b. Latinsk k. c. Antonius-k. d. Georgs-k. e. Andreas-k. f. Patriarkal-k. g. Hammer- eller krykke-k. h. Korset k. i. Processions-k. j. Cirkel-eller hjul-k.

kerubhoved, englehoved (med vinger).

kildekalk, se frådsten.

kilesten, tilspidsende (kileformet) sten i buestik (kilestensstik), jfr. døren på fig. 2.

kip, det sted, hvor spærenderne mødes, tagryg. *kirkerist*, jernrist over en muret grube i jorden

foran indgangen til kirkegården, beregnet til at holde svin og andre husdyr borte uden at hindre mennesker adgang.

klassicisme, se stilarter.

klingpung (klingbeutel), en på langt skaft sidende pung eller pose, på hvis underside en lille klokke er fastsyet; anvendt til kollekt.

klinke, se mursten.

klokkapitæl, se kapitæl og fig. 42 h.

klokke, se fig. 45.

klokkehus, tåmagtig, lukket bygning i to-tre stokværk, oftest med en svær tømmerkonstruktion, i hvis øverste del klokkerne er ophængt. Husets nedre del er materialrum. Fritstående eller op ad kirkegavl.

klokkeprofil, stejl, forkert faldende karnisprofil (sml. fig. 30 d).

klokkestabel, åben tagdækket tømmerkonstruktion til klokernes opfængning, sml. klokkestol. Plads som klokkehus.

klokkestol, tømmerkonstruktion til klokernes opfængning i tårn eller på kirkeloft.

kløverbladsfrise (fig. 15), sml. firpas.

knægt, konsol af træ (sml. krumknægt), volutknægt og fig. 28).

kombination, automatisk hjælpemiddel til hurtig registerskifte på orgel.

kompositkapitæl, se kapitæl og fig. 42 d.

konge, midtstolpe i apsistagværk, spir, klokkehus, -stabel eller bærende stolpe i drager- og langstolstagværker (sml. fig. 37).

konsol, bærende fremspring.

kop, se binder.

koppel, indretning til sammenkobling af toner i orgel. Manualkplet kobler ét manual til et andet, og pedalkplet kobler manualet til pedalet. Oktavkoplet kobler over- eller underoktaaven til de til enhver tid anslæde tangenter.

kordongesims, se bæltegesims.

korgitter, korskranke, gitter eller skranke mellem kor og skib(e), sml. lektorium.

korintisk kapitæl, se fig. 42 c.

kors, se fig. 23.

korsblomst, et i fire korsstillede flige delt bladmotiv, hyppigt i gotisk prydværk (fig. 26).

†korsdør, ældre betegnelse for dør i korgitter.

korskranke, se korgitter.

krabbe (krabbeblad), ornamentalt bladmotiv af form som en forvreden korsblomst (fig. 26); på sengotiske spir, gavle, kors, kalkmalet på ribber osv.

kragbånd, fremspringende (udkraget) profilled, især brugt som vederlag i bueåbninger.

kragsten, kragbånd af sten.

kridering, se staffering.

kronliste, det øverste, i reglen karnisprofilerede led af en gesims (sml. fig. 43).

krumknægt, prydbøjle eller -konsol, anbragt under eller på en gesims, ofte smykket med ornamenter, englehoveder o. lign. eller gen nembrudt (fig. 28).

krydsbånd (sml. fig. 3), krydsende træbånd i spærfag.

krydsende rundhuefrise, se fig. 10, 12.

krydsskifte, se skiftegang fig. 35 d.

kuglestav, spinkel, dekorativ stav, bestående af små kugler på række (sml. perlestav).

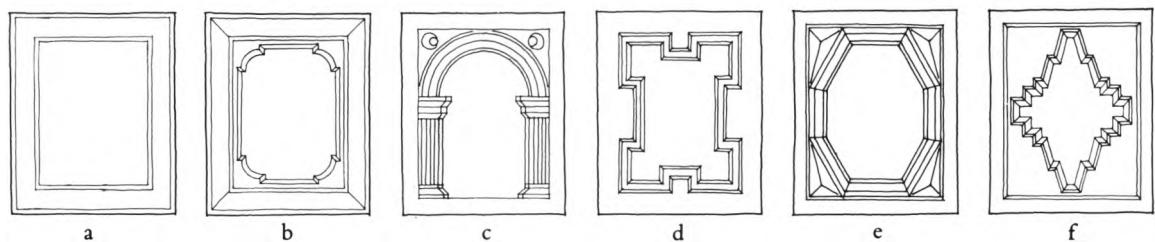

Fig. 24. Eksempler på fyldinger.

kursiv, se skrift.

kvader, natursten, firkantet tilhugget til bygningsbrug.

kvaderridsning i romansk murværk (fig. 34), se fuge 1 a. Ridsningen kan være udført med en fugeske dyppet i tyk kalkmørtel.

kvarstens, dimension svarende til den anvendte murstens tykkelse (sml. helstens, halvstens).

laf, skålen på en ske.

langstol, længdeafstivning i tagværk med lodrette stolper (konger s.d.) hvilende på hovedbjælkerne og bærende vandret tømmer (dragere s.d.), som understøtter spærfagernes hanebånd, indbyrdes forbundne med tappe og talrige påbladede skråbånd (fig. 37).

lasur, gennemsigtig farve, ofte malet over forgyldning eller forsølvning.

lavkirke, *lillekirke*, *sanghus*, betegnelser anvendt i regnskaber for koret i modsætning til skibet, sml. *højkirke* og *storkirke*.

lektorium, i oldkirken læsepult ved skranken mellem kor og skib. Senere i middelalderen overførtes navnet på den skranke eller det pulpitur, der aflukkede koret som gejstligheden særlige område. Lektoriepulpituret tjente til anbringelse af pulte for evangelie- og episteloplæsning og undertiden andre. Desuden kunne tribunen give plads for orgel, sangkor og processioner, senere også for prædikestol (lektorieprædikestol); sml. kor-

gitter.

lektorieprædikestol, prædikestol anbragt som pulpitur i skibets østende foran triumfvæggen (s.d.).

liber datus, se kaldsbog.

ligtræ, se gravtræ.

lisén, flad, retkantet væg- eller murpille, uden kapitæl eller base (se dog ørelisén); sml. pilaster.

lodfuge, lodret fuge, der strækker sig over flere skifter.

lomme, rummet mellem en hvælvings buede overside og loftsvæggen (overvæggen); kan være mere eller mindre udsmuret, eventuelt i forbandt med murene, sml. hvælvfortanding, fig. 20.

Louis XIV, XVstil, se stilarter.

(lyd)himmel, loft ophængt over prædikestol (sml. fig. 28).

lydpotte, lerpotte indsmuret i (romanske) hvælv eller vægge med mundingen bindig med murfladen; ofte anbragt i grupper eller rækker, antagelig af akustiske grunde.

lysepibe, rørformet indfatning på lysestage til nedsætning aflys.

lysepig eller *-torn*, kegleformet spids på lysestage til opstikningen i et hul i lysets underside.

lysning, lysåbningen i vindue eller dør.

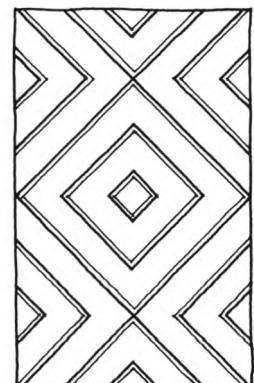
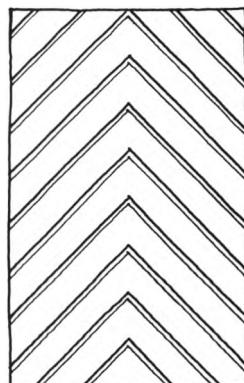

Fig. 25. Flammet eller flammeret dør i forskellige udformninger.

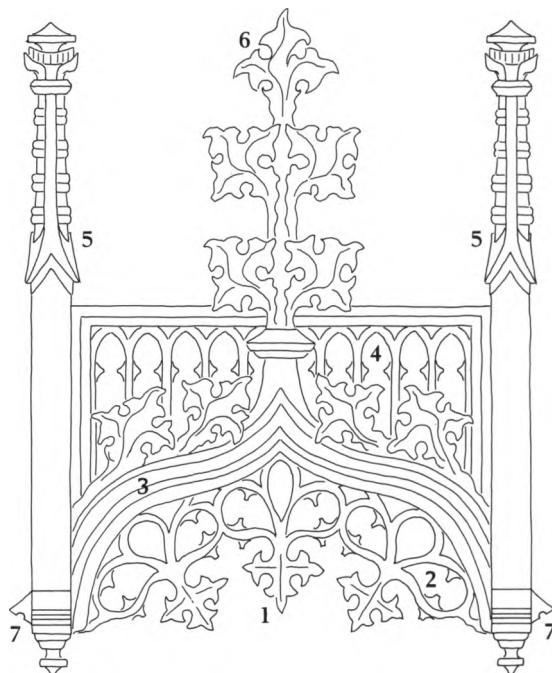

Fig. 26. Baldakin. 1. Korsblomst. 2. Fiskeblære. 3. Kølbue. 4. Stavværk. 5. Fiale. 6. Krabbeblad. 7. Vandnæse.

lægmandsalter, alter i kirkens skib, hvortil lægfolk havde adgang (modsat højaltret i koret); oftest midt i skibets østre del, foran triumfkrucifikset.

løbende hund, ornamentbort af fortløbende figurer (fig. 13).

løber, mursten, hvis langside ligger i murflugten. Jfr. binder og fig. 35.

Majestas (egentlig højhed), Kristus i sin herlighed, tronende Kristus i mandorla (s.d.) omgivet af evangelistsymbolerne (s.d.). Især hyppig i romansk kunst.

majuskler, se skrift.

mandorla, mandelformet, (spids)oval indramning, navnlig brugt omkring fremstillinger af Kristus (se Majestas).

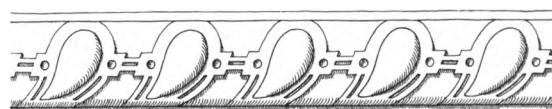

Fig. 27. Pærestav.

†*mangut*, (manggod), ringe, stærkt blyblandet tin, sml. tinstempler.

mansard, brækket eller knækket tagform, hvor den nedre, stejlere tagflade danner vinkel med den øvre. Formentlig opkaldt efter den franske arkitekt François Mansart (1598-1666).

manual, tangentrække på orgel, spilles med hænderne.

maureske (fig. 16), ornament, der efterligner arabiske (maurisk) prydværk.

messehagel, messeklaedning, bestående af skjold-formet ryg- og bryststykke.

messeklokke (kor-, primklokke), lille klokke anbragt i eller over koret og (i middelalderen) benyttet, når hostien hævedes op; efter reformationen anvendt for at påkalde menighedens opmærksomhed ved gudstjenestens begyndelse.

minuskler, se skrift.

misericordie (barmhertighed), sidde-konsol under korstoles klapsæder.

mitra, bispehue.

monolit, bestående af en (natur)sten.

monstrans, beholder til opbevaring og fremvisning af relikvier eller hostien.

monstransskab, skab til opbevaring af monstransen og kirkens hellige kar.

montant, se akantusmontant.

†*mor*, vatteret stof af silke, halvsilke, kamelhår eller lærred. Glat eller mønstret, ofte indvævet med guld- eller sølvtråd.

munk, se tagsten.

munkeskjede, se skiftegang fig. 35 a.

munkestenen, se mursten.

mur, murværk i fuld tykkelse, ydersiden af en mur.

murliv, murkærne, det indre af en mur; sml. fuld mur og kassemur.

murrem, se rem.

mursten, brændt teglsten. — Middelalderlige mursten (munkestenen) måler 25-30×11-15×7-10 cm. Fra o. 1600 blev murstenene mindre, den tyndeste variant er 1700' og 1800'-ernes Flensborgsten, der kun er ca. 3 cm tyk og i reglen gul. Nutidens danske normalmål er 23×11×5,5 cm. Klinker er små, meget hårdt brændte sten. Mursten, hvoraf en del

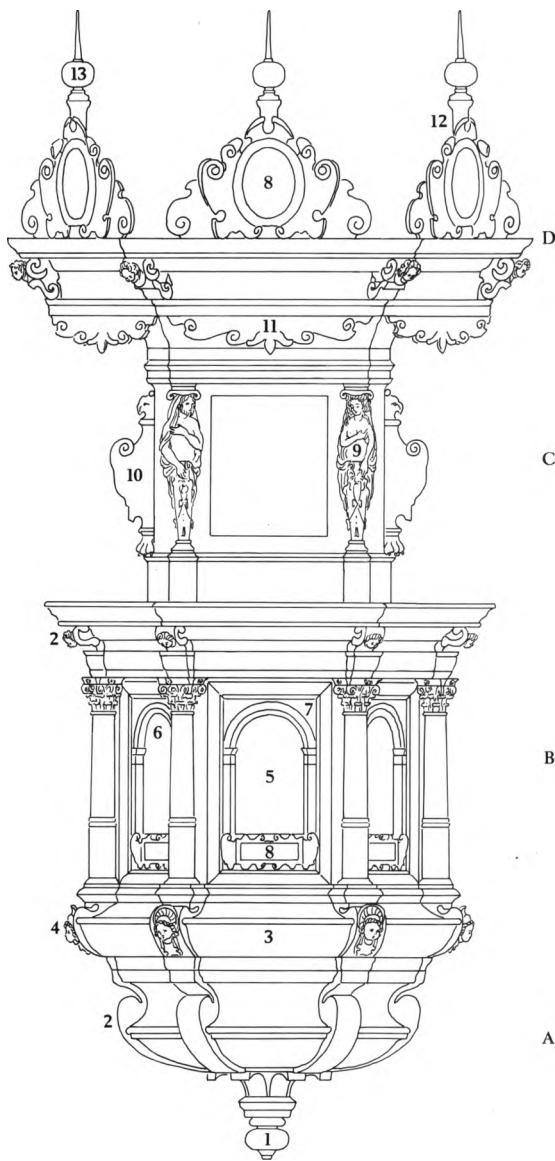

Fig. 28. Prædikestol. A. Underbaldakin. B. Kurv. C. Rygskjold. D. Lydhimmel. 1. Hængeknop. 2. Bøjler. 3. Karnisfremspring. 4. Knægte med diadem-hoved. 5. Arkade. 6. Bueslag. 7. Svikkel. 8. Kartouche. 9. Herme. 10. Vinge. 11. Hængestykke. 12. Topstykke. 13. Spir.

er afhugget, kaldes efter størrelse: trekvarter, halve sten, kvarter eller petringer; mesterpe-tring: sten halveret på langs.

mæander, ornamentalt bånd ført i regelmæssige vinkelbugtninger (à la grecquebort, fig. 14).

mægler, den søjle, hvor trapperækværket gøres fast ved foden af trappen.

månedsmærke, mærke, der på guldsmedearbejder angiver den måned, i hvilken et arbejde er prøvet hos guardeinen (s.d.).

nagle, snittet træpind, ofte med fint formet hoved, til inddrivning gennem borede huller i f.eks. blad-, slids- og tapsamlinger for at låse disse (sml. dyvel). Heraf fornagle, se fig. 36.

noli me tangere (rør mig ikke), Kristi ord til Maria Magdalene efter Opstandelsen (Joh. 20, 14-18). Betegnelse for fremstillingen af deres møde.

nonne, se tagsten.

not, se fjeder.

nygotik, se stilarter.

Nådestol (Treenighed), Gud Fader på sin trone, støttende den lidende Kristus med eller uden kors og med Helligåndsduen svævende eller siddende.

oblat, nadverbrød.

oktavkoppel, se koppel.

oldermandsranke, den siksaklinie, der opstod i sølvet, hvor oldermanden tog lødighedsprøven. Erstattedes senere af guardeinmærket (s.d.).

omdisponering, ændring af et orgels klanglige opbygning.

omsætning, genopsætning af den ydre (eller indre) skal af en naturstensmur (sml. skalmuring).

opskalket, udsvejet (tagfod); sml. skalk.

opus spicatum (sildebens-murværk), konstruktivt, romansk murværk, hvis sten er stillet skråt, skifte for skifte hældende vekselvis til højre og venstre. Hvor det er udført af tynde naturstensflager, optræder det hyppigst kun i pletter (sml. fig. 2 og 35 i).

orgel, se fig. 44.

overribbe, se ribbe.

overvæg, den del af en væg, der er over loftet eller hvælvet.

palmet, vifteagtigt plantemotiv, hvis enkelte, glatte bladflige ofte udgår fra en blomster-kalk (fig. 11).

paramenter, de ved gudstjenesten anvendte klæder, såvel præstens dragt som alterklæderne.

patén, se disk.

patron, 1) form, model eller mønster, hvorefter noget fremstilles eller tildannes (sml. skabelon 3), f.eks. vævepatron = vævemønster. I ældre tid også betegnelse for selve tøjets mønster; 2) instrument, hvormed mønster, tegninger osv. overføres; 3) kirkeejer, se patronatsret.

patronatsret, jus patronatus, kirkeejerens (patronens) ret til kirkens indtægter eller til at føre tilsyn med, evt. ráde over kirkens gods, bygning og inventar, ofte forbundet med kaldsretten (s.d.).

pedal, tangentrække på orgel, spilles med fødderne.

pedalkoppel, se koppel.

pedalværk, se værk.

pendullinse (sml. fig. 46), vægten i den svindende ende af et pendul; kan med en møtrik hæves eller sænkes for regulering af uret.
pengeblok, opretstående, udhullet eller tømret (jembeslået) træblok med pengetragt eller -slidse.

pengetavle, skuffelignende æske med skaft, anvendt til kollekt.

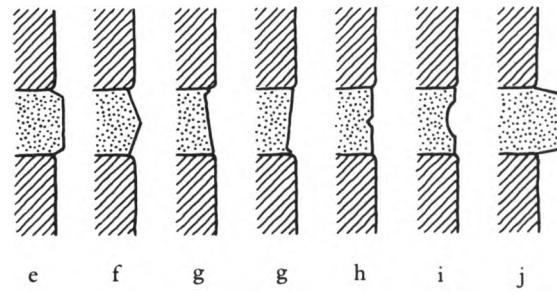

Fig. 29. Fugetyper.

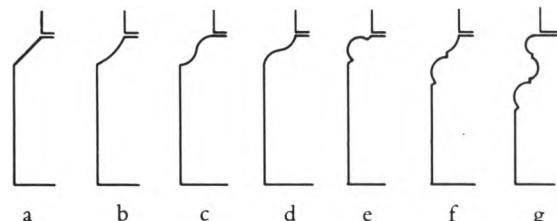

Fig. 30. Sokkelprofiler. a. Skråkant. b. Hulkant. c. Faldende kamis. d. Omvendt (el. forkert faldende) karnis (klokkeprofil). e. Rundstav. f. Hulkant over rundstav. g. Attisk.

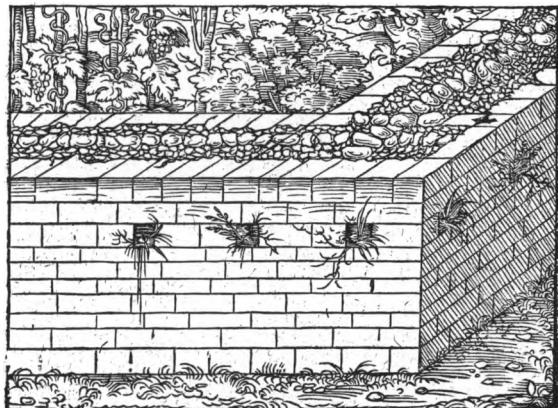

Fig. 31. Kassemur med bomhuller.

perlestav, dekorativ, spinkel stav, bestående af sammenstillede småkugler vekslende med cylindriske led; sml. kuglestav.

perspektivhul, cirkulær indlægning i mørkt og lyst træ med perspektivisk virkning (sml. fig. 24c).

petring, se mursten.

Pieta, jomfru Maria med Kristi afsjælede legeme på skødet.

pilaster, flad, retkantet væg- eller murpille med kapitæl og base (i modsætning til lisén, s.d.). Ofte anvendt som dekoration på træarbejde. Pilastre med indsnøring under kapitælet kaldes halbspilastre.

piscina, niche eller kumme med afløb for indviet vand, fritstående eller i en væg, nær et alter.

planrelief, se relief.

platte, 1) profildetalje, vincelformet tilbage- eller fremspring; 2) i snedkersprog: tynd træplade, anbragt som forsiring på møbler o. lign.

plint, lavt, retvinklet fodstykke under en søjle, en pilaster eller en statue (sml. fig. 43 og postament).

pneumatisk, luftdrevet. Orgler fra o. 1900-1940 er ofte bygget med pneumatisk kraftoverførsel fra klaviatur til vindlade.

polsk skifte, se skiftegang fig. 35 b.

positiv, lille orgel.

postament, højt, foroven og forneden profileret fodstykke under en søjle, en pilaster eller en statue (sml. fig. 43). Postamentfelter (f.eks.

på altertavler og prædikestole, fig. 28) er de felter, der sidder mellem de fremspringende postamenter.

† *pralsagt*, en slags blomstret tøj, halvt uld, halvt silke.

predella, fodstykke til en altertavle af fløj- eller skabstype.

profil, se sokkel og stav.

profilkapitæl, se kapitæl og sml. fig. 24 c.

pyrdskifte, oftest brugt som betegnelse for det murskifte af sten på fladen (også kaldet flads- skifte), som jævnligt findes omkring en mur- åbnings egentlige buestik; jfr. skiftegang.

præbende, formue- og indtægtsobjekt, der er tillagt en kannik.

prædkestol, se fig. 28.

præsentationsret, jus præsentationis, retten til at foreslå et præsteemne.

pulpitur, galleri med plads til stolestader.

punsel, lille stålmejsel til brug ved stempling, opdrivning eller ciselering (s.d.) af metalar- bejder (punsling).

putto, nogen, buttet drengebarn.

pærerastav, 1) stav med symmetrisk profil, hvis tværsnit minder om en pære (f.eks. pære- stavsribbe, fig. 21); 2) kvartrundstav ud- smykket med række af pærelignende figurer

(fig. 27).

† *rask*, en slags uldent tøj.

register, se stemme.

rejsehøjde, den højde, muren har, når tagværket rejses.

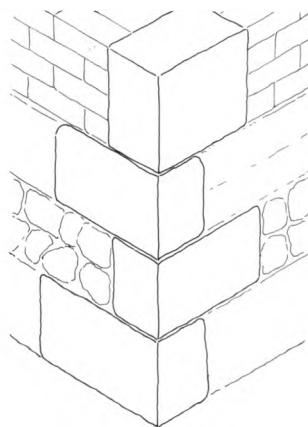
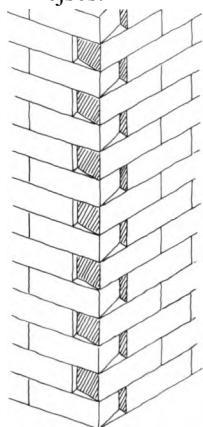

Fig. 32-33. 32. Hulsøm. 33. Hjørnekæde.

Fig. 34. Kvaderridsning.

relief, billede eller ornament i ophøjet arbejde på fast baggrund; 1) hautrelief, højt r. med underskåme figurer; 2) basrelief, lavr r.; 3) planrelief, med svagt fremspring, hvis overflade ligger i eet og samme plan; i træ kaldes dette fladsnit.

relikviegemme, hylster om helgenlevninger (relikvier), enten en blykapsel eller kunstfærdigt udformet, i forskellige materialer, som en arm, et hoved osv. (jfr. helgengrav).

rem (murlægte), stræktemmer, f.eks. oven på eller indlagt i murkronen som underlag for bjælker eller spærfødder (sml. fig. 40 a).

renæssance, se stilarter.

resalit, tilbagespringende del af en bygnings facade, sml. risalit.

retabel, lav, tavleagtig opbygning, ofte i forbin- delse med en bue, stående på alterbordet ved dettes bagkant.

revle, tværliste eller -bræt, hvormed brædder eller planker samles til en flade.

ribbe, muret bue i/under sammenstødene mellem en hvælvings kapper (se kappe). Ribbehvælv benævnes efter kappeantallet (se hvælv). Ribberne kan være retkantede (i halvstens- eller kvartstens-bredde) eller pro- filerede (af formsten), fig. 21. Hjælperibber på hvælvets overside kaldes overribber; disse kan have udstikkende trinsten. Sml. storm- stigeribbe.

riffelhugning, *riffling*, den udførelse af riller eller smalle furer, som overfladen på en eller to sider af en teglsten jævnlig underkastedes i

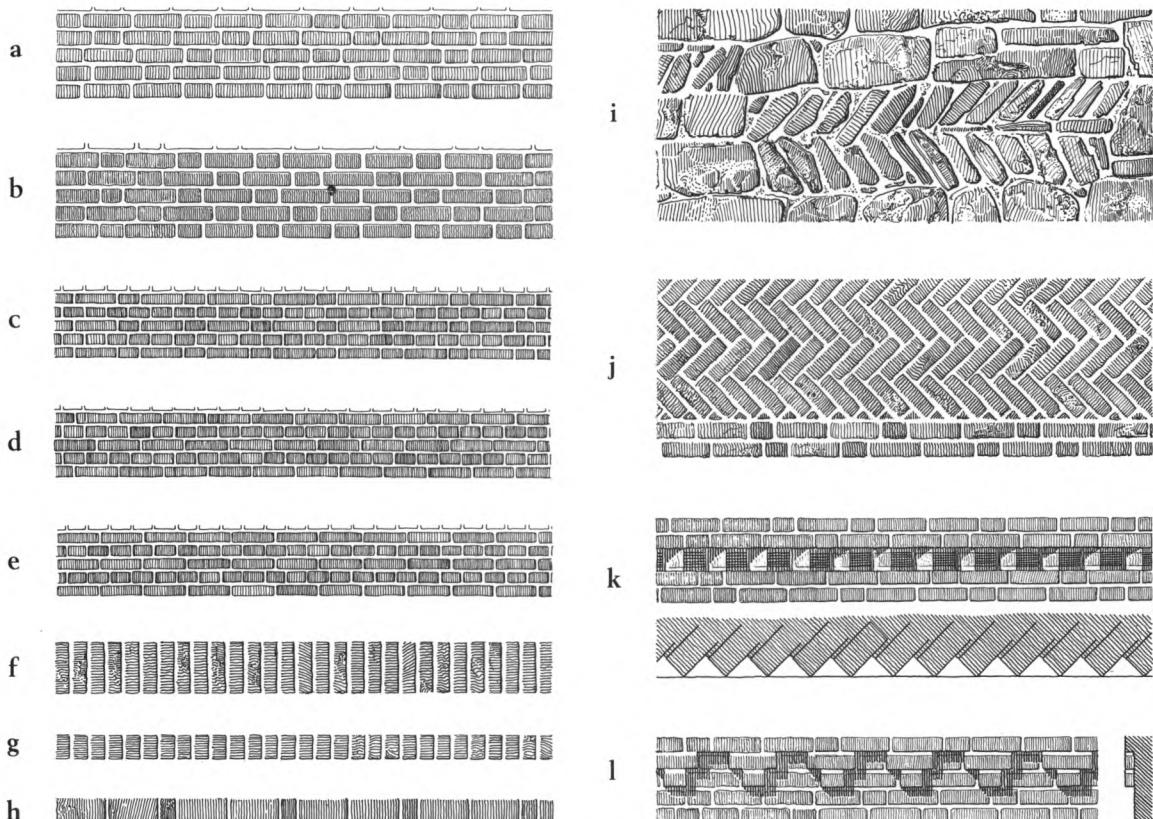

Fig. 35. Skiftegange. a. Munkeskifte. b. Polsk skifte. c. Hollandsk skifte. d. Krydsskifte. e. Blokskifte. f. Standerskifte. g. Rulskifte. h. Munkeskifte af kantrejste sten. i. Naturstensmur med opus spicatum. j. Teglstensmur med siksakmønster. k. Savskifte. l. Bloktandskifte.

romansk tid. Rillerne, der er nogenlunde parallelle, kan enten være skrætstillede, vinkelette på længderetningen eller ordnede i sildeben. Riflingen kan være udført efter brændingen (med bred hammer eller mejsel) eller før brændingen (med trækam).

rigel (lås), stangagtig skyder eller slå; i en lås den del, der bevæges af nøglen.

risalit, fremspringende del af en bygnings facade, almindeligvis sidepartier og/eller midterparti (sml. resalit).

rocaille, asymmetrisk, muslingeskallignende ornament; rokokotidens yndlingsmotiv.

rokoko, se stilarter.

romansk stil, se stilarter.

rudefrise, se fig. 7.

rulleværk (fig. 17), renæssanceornament, der synes dannet af fantasifuldt opskårne og sammenflettede læderstykker, hvis kanter er op-

rullet i volutter (s.d.). Ofte komponeret i kartouche (s.d.) og beriget med elementer fra grottesken (s.d.).

rulskifte, se fig. 35 g.

runer, se skrift.

rygpositiv, se værk og fig. 44.

†*sanghus*, se †*lavkirke*.

†*sardug*, halvt linned, halvt uldent tøj.

†*savdelle*, se †*delle*.

savskifte, se skiftegang og fig. 9, 10, 35 k.

secco, maleri udført på tør puds (italiensk: al secco), i modsætning til fresko (s.d.).

segmentgavl (-bue), gavl, hvis buede overside er en del af en halvcirkel (d.e. cirkelsegment).

Siden renæssancen ofte benyttet over vinduer, døre m.m.

sejerværk, se tårnur.

sepulchrum, se helgengrav.

†setteni (satin), en slags silketøj.

series pastorum, præsterækketavle.

siksakmurværk, dekorativ anbringelse af mursten

i form af aks, benyttes undertiden i (tag)gavle
og i blaendingsbunde (sml. fig. 35 j).

sildebensmurværk, se opus spicatum og fig. 35 i.

sinkning (sinke), snedkerforbindelse med svale-
haleformet tap i tilsvarende hul.

skab(e)lon, 1) profil, hvormed gesimser og andre
bånd trækkes i gips; 2) gennembrudt plade til
fremstilling af ensartet, malet ornamentik; 3)
†skabelon, model eller tegning til bygning
eller andet kunstværk, sml. patron.

skalk, et tømmerstykke fastgjort på oversiden af
et spær nedre ende, således at tagbeklædning
gen kan trækkes ud over en fremspringende
gesims. Herved får tagfladen en større eller
mindre udsvejning eller opskalkning forne-
den.

skalmur, skalmuring, fornyet skal i (tyk) mur,
oftest af halvstens tykkelse, sml. forblænder,
omsætning.

skelle, †skelne (sml. †sømme), fuge, især på
ydersiden af tegltage.

skierværk (skærværk), 1) væg af træ, 2) klokke-
stol.

skiftegang (murforbandt eller murstensforbin-
delser), ordning af stenene i en murflade.
Terminologien er vakkende og tillige svin-
gende fra land til land. De dominerende
middelalderlige skiftegange, hvis udførelse ofte
er uregelmæssig, er munkeforbandt (fig.
35 a) og polsk skifte (fig. 35 b) også kaldet
flamsk eller gotisk skifte. Undertiden be-
nævnes disse skiftegange under eet som
munkeforbindelser og vistnok også som
vendisk forbandt. Hollandsk forbandt er
binderskifter vekslende med polsk skifte
(fig. 35 c). Af nyere former kan anføres
krydsskifte (fig. 35 d) og det beslægtede
blokskifte (fig. 35 e). Særlige skifter, møn-
sternuring og prydskifter (fig. 35 i-l) be-
nævnes efter den måde, de enkelte lag lægges
på. Sav- og bloktandskifte (fig. 35 k og l)
anvendes ofte ved gesimser og bånd. Strøm-
skifte (fig. 39) benyttes til afslutning af de
skrå sider i en gavlmur.

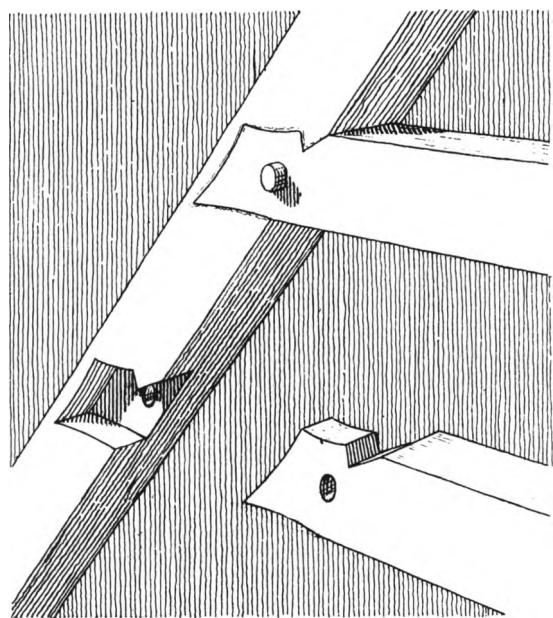
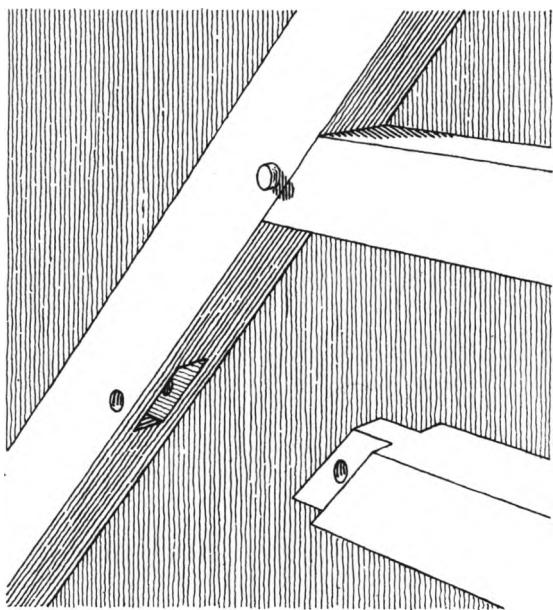

Fig. 36. Spær og hanebånd. Foroven samlet (bladet)
med fornaglet blad i udsnit. Forneden samlet (tappet)
med fornaglet tap i taphul.

skjoldbue, bærende bue for hvælv, muret langs
rummets vægge (sml. fig. 3 og gjordbue).

skrift. Middelalderens skrifarter er: runer, i
brug endnu i 1300'rne, majusbler (egentlig
store bogstaver), der opdeles i de kantede
versaler (VERSALER) og de rundede un-
cialer, hvor særlig karakteristiske former er

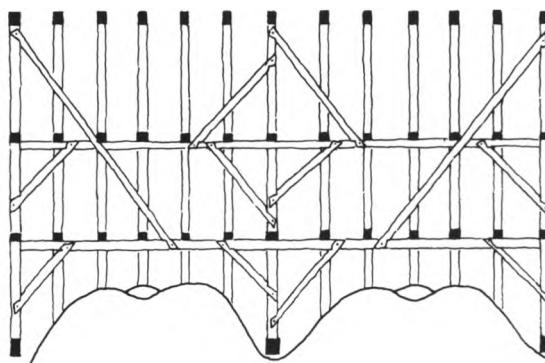

Fig. 37. Langstol.

D, E, H, M og T (ø e n ø t) o. 1100-1400; endvidere minuskler (minuskler) egentlig små bogstaver, fra begyndelsen af 1400'rne samt fra o. 1475 den latinske antikva (antikva). Versal- og antikvaskrifterne fortsætter ned til nutiden. Nyere skriftarter er desuden fraktur (fraktur), egentlig brudt skrift, »krøllede bogstaver«, fra 1500'rnes begyndelse samt kursiv (kursiv) og skrive-skrift (skriveskrift).

skurering, riffelhugget afdudsning af hugne sten.
†skærstok, murrem.

slutsten, øverste sten i en bue eller en hvælving.
slyngbom (fig. 45), »ret aksel«, den gamle, almindeligt udbredte, korrekte form for klok-keophæng.

slyngbånd, se attisk slyngbånd.

sløjfe vindlade, se vindlade.

smalte, kornet, blåt farvestof (pulveriseret ko-

boltglas). I Danmark først kendt fra o. 1550. *smertensmand*, den lidende Kristus, fremstillet siddende eller stående, fremvisende sine sår, undertiden med marterredskaberne.

smig, skråside, f.eks. i muråbninger, hyppigt i vinduer fra romansk tid (sml. fig. 2); et enkeltsmiget vindue ser i vandret snit ud som en tragt, et dobbeltsmiget som et timeglas. *sokkel*, den nederste, synlige del af en mur, når dette parti er 1) udført af et andet (hyppigt mere varigt) materiale end muren i øvrigt, eller 2) udformet med fremspringende profil (fig. 30).

solgesel, se apokalyptiske kvinde, den.

spareblænding, -niche, se blænding.

sparenkop-gesims, en række af udkragende bindere (kopper) under gennemløbende, fremspringende led, anbragt med en binders afstand (sml. tandsnit).

spejl, 1) blændingsfelt over en muråbning om-sluttet af dennes yderste false; 2) åremønster i (blankt) træ (efterlignes i ådring, s.d.); 3) den ophøjede flade i en fylding (s.d.), i rokokotiden ofte med »dobbelt« kant (fig. 24 b).

spindel, 1) udgør sammen med kronhjulet spindelgangen, som reguleres af en balance (uro), også kaldet foliot (sml. fig. 46); 2) cylinder, hvorom noget drejer sig, se spindeltrappe.

spindeltrappe, cirkulær eller polygonal trappe, hvis radiært stillede trin mødes i en alminde-ligvis cylinderformet akse, kaldet spindelen (sml. vindeltrappe).

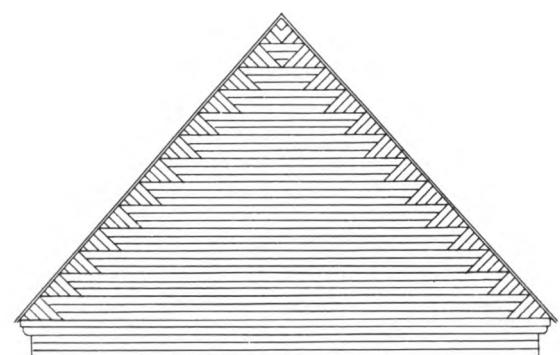
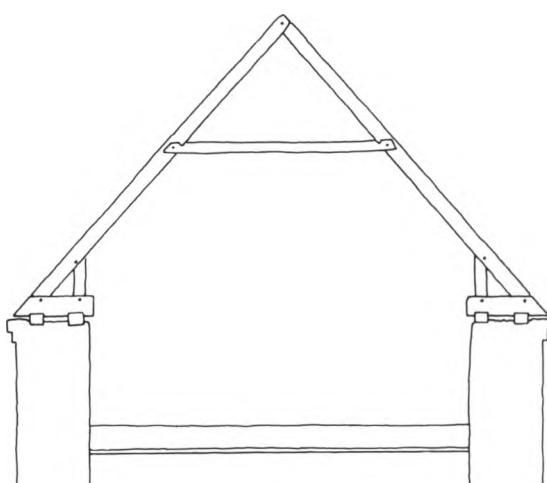

Fig. 38. Styrtrum.

Fig. 39. Gavl med strømskifter.

spygat, lille (evt. foret) hul eller rende til afledning af regnvand. Regelmæssigt forekommende i hvælvsvikler, hvor udmuringen af lommen (s.d.) er formet med fald mod hullet. *spær*, i en tagkonstruktion de skråstillede tømmerstykker, der bærer tagfladernes lægter og tagdækninger. Spærene er forneden fastgjort i de gennemgående loftsbjælker eller i korte, på murremmen hvilende spærsko (sml. fig. 40 c). Et spærpar med forbindende hanebånd, lodrette eller skrå spærstiver og eventuelle krydsbånd kaldes et spærfag (fig. 2, 3, og 40).

spærhage (pal) (sml. fig. 46), snorevalsens stoppeanordning, som sidder fast på og griber ind i valsehjulet og driver dette, men som frit af valsehjulet muliggør opnægning af urloddet. Anvendes også ved vindfanget, hvor den tillader dettes frie afløb, efter at slagværket er stoppet.

spærsko, se spær og fig. 40 c.

spærstik, øvre afslutning på niches og blændinger m.v., dannet af spærstillede sten (sml. fig. 6).

spærstiver, se spær og fig. 40 d.

stabel, 1) den tap på dørkarmen, hvorom gangjernets (s.d.) øsken drejer sig; 2) fritstående, åben tømmerkonstruktion, se klokkestabel.

staffering (beslægtet med ordet stof), grundering og udsmykning med farver og malede ornamenter. Til staffering regnes også den faste grundering, der før indførelsen af den rene oliemaling altid bestod af et eller flere kridt- (eller gipsagtige) lag (kridering, kridtgrund); grundering og s. anvendtes fortinsvis på træ; både på figurer, ornamenter og på baggrunde. Ved middelalderlige figurer var behandlingen af kridtgrunden ofte forbundet med betydeligt større arbejde end påføringen af farver og malede mønstre, idet det var gennem den, figuren fik sin endelige udformning, ligesom klædedragterne kunne udformes med blomster, mønstre, trambulerstik (s.d.), ophøjede ornamenter modelles eller indsættes. 1 senmiddelalderen staferede man ofte med rigtige stoffer (pergament, lærred, tovværk osv.).

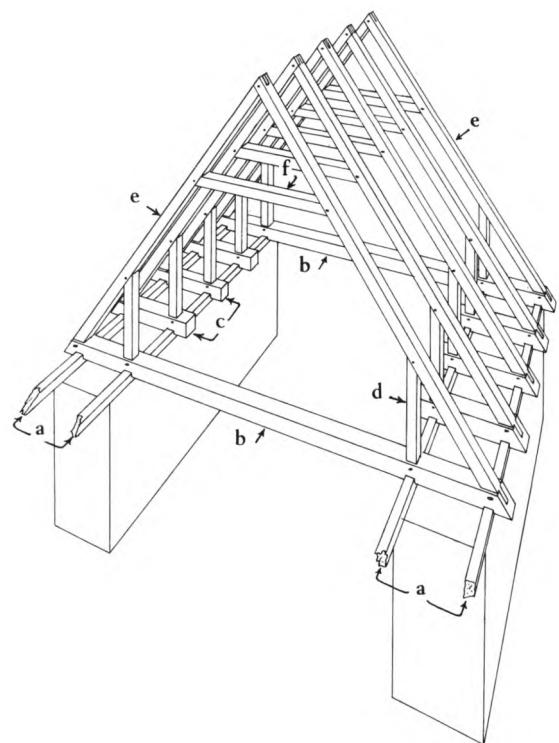

Fig. 40. Tagværk, skematisk fremstillet a. Murlægte (-rem). b. (Bind-, lofts-) bjælke. c. Spærsko. d. Spærstiver. e. Spær. f. Hanebånd.

standerskifte, se fig. 35 f.

stav (eller staf), fremspringende, oftest halvrundt eller kvartrundt profilled. Den almindelige rundstav er glat. Rigere profilerede stave: pærestav (fig. 27), trekløverstav. Dekorerede stave: bladstav, perlestav, tovstav, æggestav (sml. fig. 43) osv.

stavværk, 1) muret sprosseværk, der deler lysningen i et gotisk vindue (vinduesstavværk); 2) ornament, der efterligner vinduesstavværk (fig. 26).

stemme, register, piberække i orgel. Stemmens tonehøjde angives i fod efter den dybeste

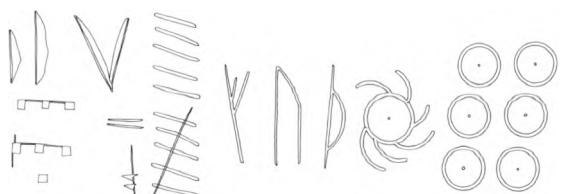

Fig. 41. Eksempler på nummerering af bjælkestykker i tagværker.

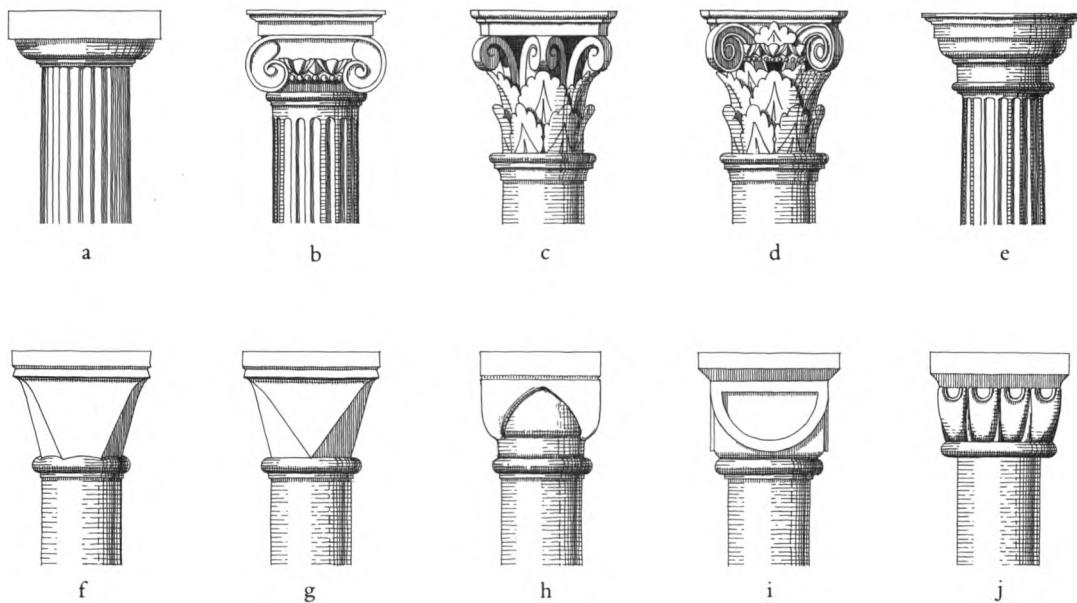

Fig. 42. Kapitæler. a-e. Klassiske i renæssanceudformning. f-g. Danske. a. Dorisk. b. Jonisk. c. Korintisk. d. Komposit. e. Toskansk. f. Trapez. g. Trekant. h. Klo. i. Terning. j. Foldeværk.

tones teoretiske pibelængde. Nogle stemmer har flere »kor«, dvs. flere piber for hver tone. *stenhuggerfelt*, regelmæssig eller uregelmæssig figur indhugget i en kvader, ofte for at tilsløre en ujævnhed i stenen.

stiftgang (fig. 47). På siden af ganchjulets følg sidder stifter, som »sluses« gennem paletterne, der har hvileflader og skråtskårne impulsflader.

stik, bærende murværk over en muråbning eller blænding, når dette er muret af særligt formede sten eller i særlig skiftegang. Hyppigst er stikket udført som en bue, sjældnere forekommer vandrette stik. Er stikket af tegl, taler man, alt efter murstenenes ordning, om binderstik, halvstensstik, helstensstik, rul-skiftestik osv. (sml. prydskifte fig. 35 j-k).

stikkappe, mindre hvælvkappe, som skærer sig fra siden ind i en hvælvning; hyppigst anvendt i forbindelse med en (vindues)åbning, der når højere op end hovedhvælvets vederlag.

stilarter, stilperioder. Nøje tidsgrænser kan ikke fastsættes, idet de forskellige stilarter gruber over hinanden, og selv inden for Danmarks grænser er der forskel på stilformernes op-

dukken og varighed i de enkelte landsdele. De nedenfor angivne årstal kan derfor ikke tales som absolutte tidsgrænser. *Romansk stil*: o. 1050-1275 (senromansk o. 1200-75). *Gotisk stil*: o. 1250-1550 (ungg. o. 1250-1300, højg. o. 1300-1400, seng. o. 1400-1550). *Renaissance*: o. 1550-1630 (ungr. o. 1550-1590, højr. o. 1590-1620, senr. o. 1620-30). *Barok*: o. 1620-1750 (bruskb. o. 1620-1660, enevoldsb. eller Louis XIV stil o. 1660-1750). *Rokoko* (Louis XV stil): o. 1740-1775. *Klassicisme, nyklassisk stil*: o. 1775-1850, (Louis XVI stil o. 1775-1800, empire o. 1800-50). Stilkopiering efter 1800: f.eks. nyromansk, nygotisk. *stiv viser*, timeviser på urskive, der ikke har minutviser.

stokkedrev (sml. fig. 46), drev (det lille hjul i en tandhjulsforbindelse), hvis »tænder« består af runde stokke mellem to plader (i modsætning til et massivt drev, som er et almindeligt tandhjul).

† *storkirke*, se højkirke.

stormstigeribbe, retkantet halvstens ribbe med tværstillede, hele mursten.

strømskifter (fig. 39), skifter (i taggavle) dannen-

de en vinkel på ca. 45° med de vandrette skifter og lagt således, at der langs gavllinierne fremkommer en række af trekantter. Herved undgås behuggede murflader i taglinien. Kendt fra o. 1550, men især almindeligt i 1700'rne.

styrtrum, betegnelse for det loftsrums, der fremkommer, når bjælkelaget uafhængigt af tagværket er placeret et godt stykke under murkronehøjde (fig. 38).

sugfjæl, bræt, fastgjort under tagskægget (på undersiderne af bjælkeenderne) til hindring af træk (sml. fig. 2, 8).

svelle, lyddæmpende døre i orgel. Ved hjælp af et svelletrin kan organisten regulere lydstyrken.

svelleværk, se værk.

svikkel, tresidet flade over bueslag, hvor den vandrette side udgår fra buens issepunkt (s.d.), den lodrette fra buens fod, (sml. fig. 28). *Hælvtsvikkel*, nedre kappeflig (s.d.).

svumme, oversmøre mur med hvidtekalk eller mørtelvælling, sml. afkostning.

syld, *syldsten*, grundsten, fundament af rå kampesten under det egentlige murværk (sml. fig. 3).

søjle, *søjleorden*, se fig. 43.

søjlekapitæl, se kapitæl og fig. 42.

† *sømme*, fuge.

sål, bund i niche eller blænding.

sålbænk, den udvendige, nederste flade i et

vindue.

tagkøl, en V-formet planke, som dækker rygningen på et spåntag.

† *tagpander*, † *tagpotter*, se tagsten. *tagsten*, *tagtegl*, middelalderens ældste tagsten, bæverhaler (tagpander), der er en efterligning af tagspån, er flade, nedad spidse, runde eller lige afskårne. Den senere middelalders almindeligste tagsten er »munke og nonner«, af halvcirkelformet tværsnit. De brede nonner lagdes med den hule side opad, de smallere munke, der vendte hulsiden nedad, dækede over sammenstødene mellem nonnerne. O. 1550-1600 begyndte man at bruge ~ - formede vingetegl, der efterhånden blev tyn-

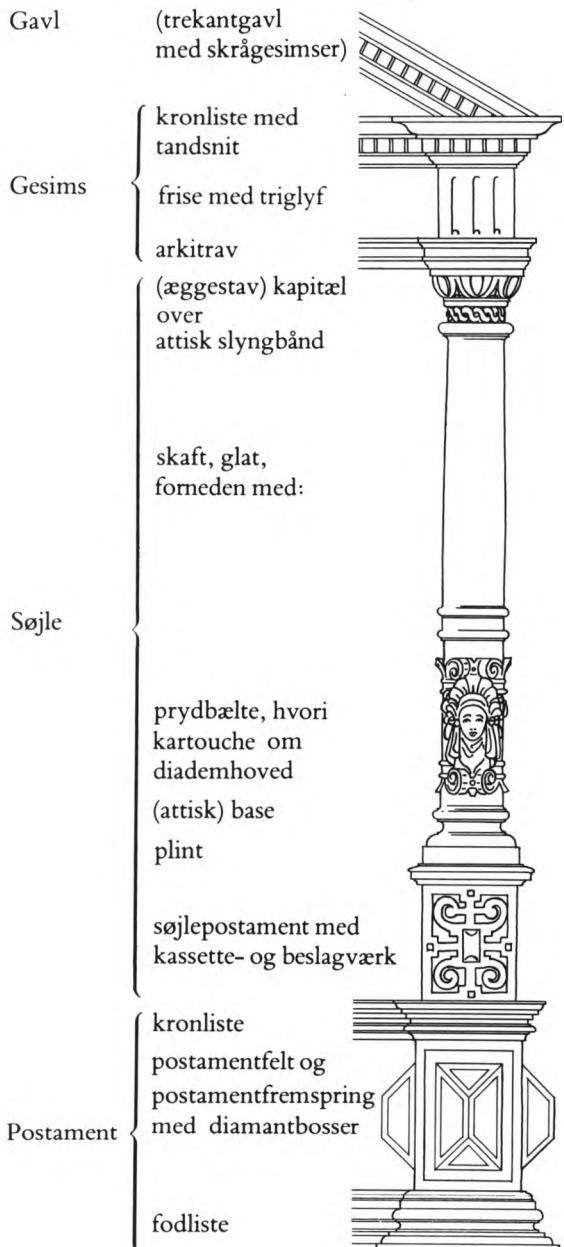

Fig. 43. Søjleskema.

dere og mindre svungne.

tagværk, se fig. 2-3, 37, 40. Tømmerstykkerne i de enkelte spærfag nummereres på forskellig vis med huljern eller økse (fig. 41).

tandsnit (sml. fig. 9, 43), dekorativ række af fremspringende, firkantede eller profilerede klodser af sten eller træ, anbragt med korte mellemrum.

tandsnitliste, liste med tandsnitagtige indsnit.

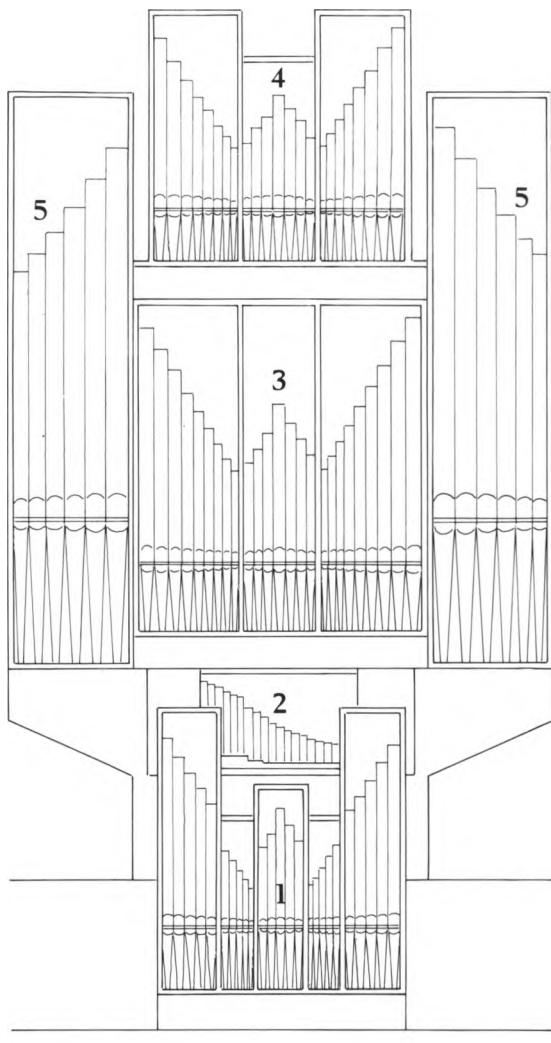

Fig. 44. Orgel. 1. Rygpositiv. 2. Brystværk. 3. Hovedværk. 4. Overværk. 5. Pedalværk.

tap, tapning, tappet forbindelse (fig. 36).

tempera, farve revet i vand med æggeblomme og -hvide oprørt i eddike, gummi, honning, harpiks el. lign. som bindemiddel. Tempera tørrer mat og hurtigt op.

† *terme*, en i renæssancen almindelig betegnelse for herme (s.d.).

terningkapitel, se kapitæl og fig 42 i.

tiara, pavens krone. Bæres, når paven opträder som fyrste, mens mitra (s.d.) benyttes ved gejstlige funktioner.

tilløbsarm (sml. fig. 46), del af urets slagværksmekanisme.

tinde, simpelt udført fiale (s.d.).

† *tinning*, gavlkam, kamtak.

tinstempler, mester- og kvalitetsmærkning af tin,

1) engelsk tin (to stempler: engel eller kronet rose med byens våben); 2) krontin (byvåbenet hvorover kløverblad); 3) mangoods, †mangut (mesterens mærke to gange). Både 1 og 2 har desuden stempler med mesterens navn og årstal for hans optagelse i lavet (i modsætning til sølvstemplerne årsstempler, der som regel angiver forfærdigelsesåret).

† *tiste*, den rem (af læder), hvor klokkens knebel hænger.

† *tobin*, tyndt silkestof.

toskansk kapitæl, se kapitæl og fig. 42 e.

† *tral(le)værk*, gitter, særlig af lodrette, profilede tremmer.

trambulering (i nutiden også sviselering).

trambulerstik, *tremulerstik* (i nutiden også hønsestrin), siksak-ornament i metal-, sten-, træ- eller kridtgrund, frembragt ved under tryk at vrikke eller skælve (fransk: trembler) en skarp punsel (s.d.) eller mejsel hen over grunden.

transmission, orgelstemme uden selvstændige piber, men tilsluttet piberne i en anden stemme.

trapezkapitæl, se fig. 42 f.

trappefrise, se fig. 8.

trekantkapital, se fig. 42 g.

tremulant, indretning til frembringelse af vibrato på orgeltoner.

trepas, trekloveragtig ramme eller gennembrydning.

triforium, 1) en fortrinsvis af småsøjler tredelt muråbning, i lighed med den todelte (biforium) almindelig i middelalderligt byggeri; 2) *triforiegalleri*, en gallerietage med t.-åbninger; 3) smal løbegang, udsparet i murlivet mellem skibets arkader (s.d.) og højkirkevinduer (s.d.) eller mellem disse og en gallerietage, – uanset om åbningerne er tredelte.

triglyf, fremspringende plade (med tre lodrette slidser, – i renæssancen undertiden tre lister), som udgør et karakteristisk led i den doriske søjleordens frise. Hyppig friseudsmykning

på renæssancens bygninger og inventar (sml. fig. 43).

† *trille*, toskaftet, glittet bomuldsstof.

† *trip*, fløjlsagtigt stof.

triumfbue, 1) fritstående æresport, som i romeriget rejstes for sejrrige kejsere og feltherre. Buens form og idé bliver fra og med renæssancen en central inspirationskilde for såvel bygningskunst som inventar; 2) korhue, buen mellem kor og skib.

triumfmur, muren mellem kor og skib.

triumfvæg, triumfmurens mod skibet vendende side.

tuf, porøs vulkansk stenart, kendelig på indhold af pimpsten og aske. Tuf fra Rhinegnene ved Andernach er især anvendt som byggeomne i det sydvestlige Jylland (se frådsten).

tympanon, som regel halvcirkelformet dør over ligger af sten, ofte dekoreret.

tårnur (sejerværk), se fig. 46, som nederst viser et værk i ældre udformning med spindelregulering, øverst det samme værk ombygget til pendulregulering, her også vist fra kort siden.

udkragning, *udkragende*, fremspring (ende); en gesims er f.eks. udkraget eller udkragende i forhold til (mur)fladen (sml. kragbånd).

underbaldakin, se baldakin og fig. 28.

uncialer, se skrift.

valmtag, tag med fald til alle sider (uden taggavle). Dækker valmen kun taggavlens øvre del, kaldes dette parti halvvalm.

vandnæse, profileret fremspring med skrånende overside og indskåret eller hulet underside, der tvinger regn til at dryppе af; i gotisk snedkerarbejde et yndet ornament (fig. 26).

vange, 1) karmside i en muråbning regnet fra dennes fod til vederlagshøjde; 2) for- og bagvange i en trappe er de to stigende planker, som bærer trinene.

vederlag, det sted, hvorpå en bues fodender hviler (fødselslinie). Vederlagsbånd = kragbånd (s.d.), kragsten. Vederlagshøjde, -linie = buefodshøjde.

vendetrin, trin med trekantede trædeflader som i

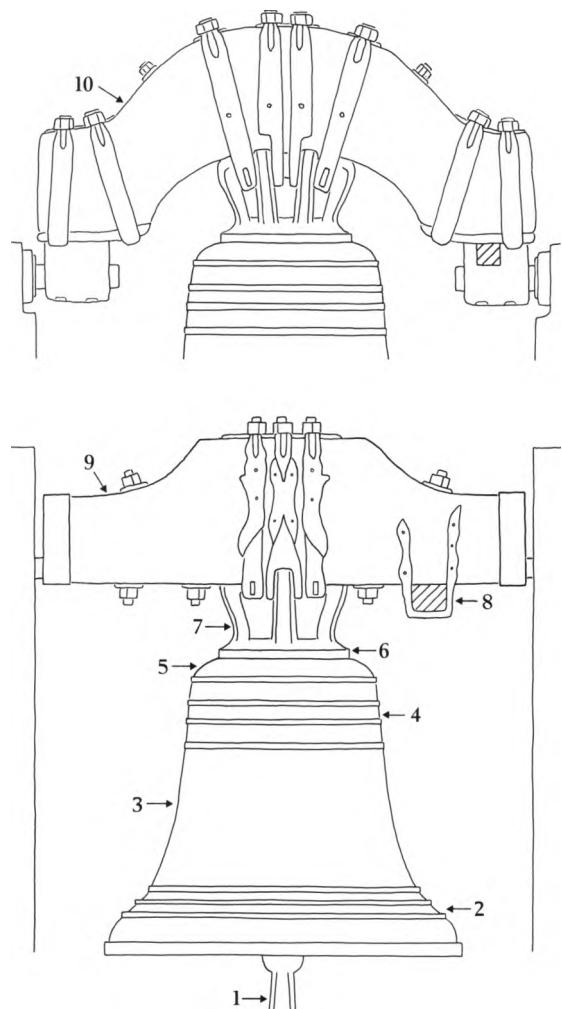

Fig. 45. Klokke. 1. Knebel. 2. Slagring med lister. 3. Legeme. 4. Hals. 5. Hue. 6. Kroneplade. 7. Hanke. 8. Trækstang. 9. Slyngebom. 10. Vuggebom.

en spindeltrappe, men vekselsvist højre- og venstrevendte og brugt i et lige trappeløb. Når vendetrin benyttes, kan trappen gøres kortere og stejlere.

versaler, se skrift.

vindeltrappe, cirkulær eller polygonal trappe (sml. spindeltrappe), hvor aksen består af en spiralformet trappevange.

vindfang, i et ur, luftbremse for slagværket, oftest i form af to roterende arme, der ender i plader, hvis størrelse eller hældning bestemmer slagværkets fart (sml. fig. 46).

vindjern, tværstænger af jern, anbragt i vinduer til støtte for rudeglassets blysprosser.

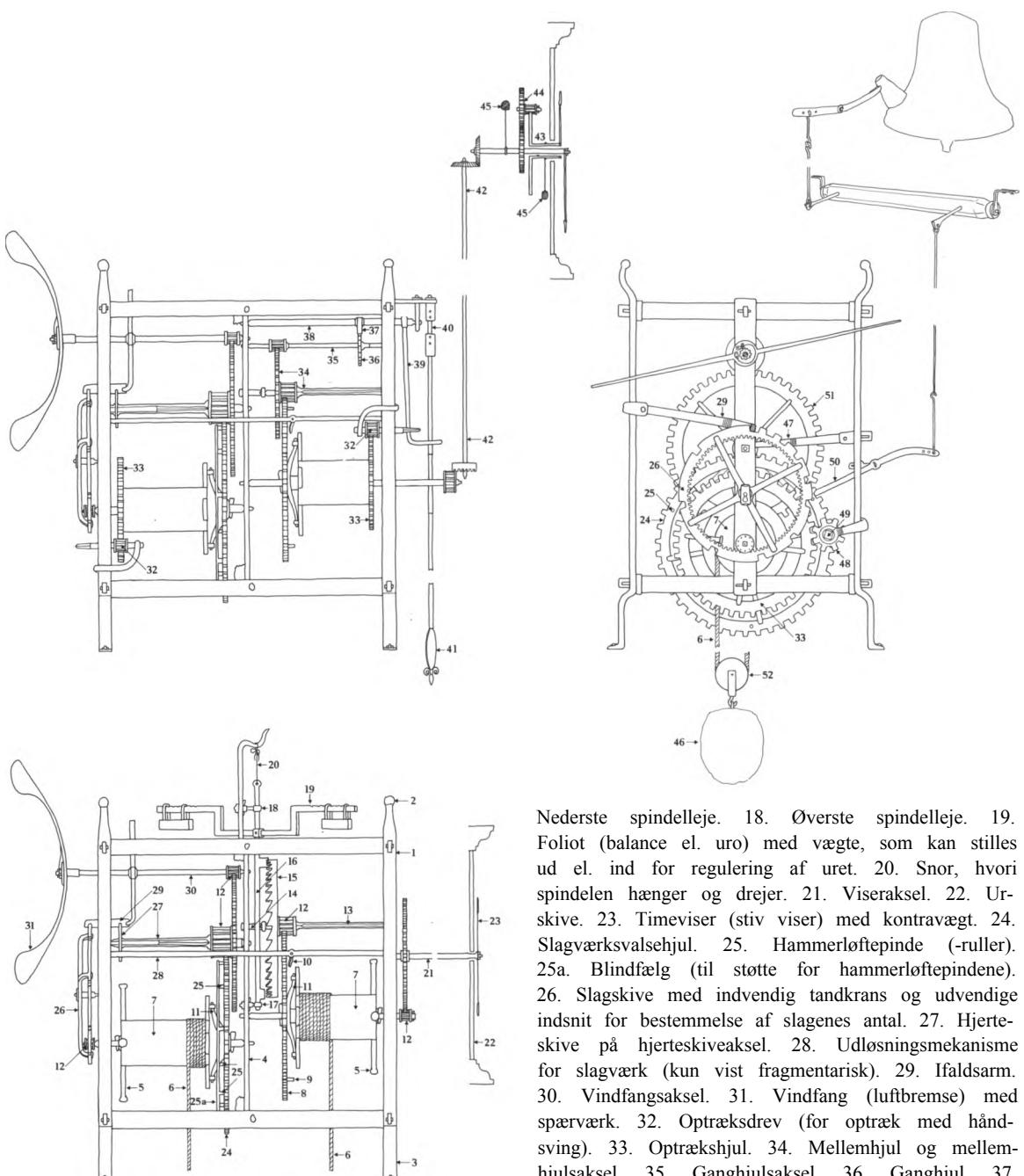

Fig. 46. Tårnur. 1. Smedejernsramme, samlet med kiler. 2. Pyntespis. 3. Ben. 4. Centralstiver med tiplejer for både gang- og slagværk. 5. Opræksvinde. 6. Reb for lodophæng. 7. Snorevalse. 8. Gangværksvalsehjul. 9. Stift for udløsning af slagværk. 10. Arm for udløsning af slagværk. 11. Spærhage. 12. Stokkedrev. 13. Ganghjulsaksel. 14. Ganghjulsbøjle. 15. Ganghjul (kronhjul). 16. Lodret spindel med to lapper for indgreb i ganghjulet. 17.

Nederste spindelleje. 18. Øverste spindelleje. 19. Foliot (balance el. uro) med vægte, som kan stilles ud el. ind for regulering af uret. 20. Snor, hvori spindelen hænger og drejer. 21. Viseraksel. 22. Ur-skive. 23. Timeviser (stiv viser) med kontravægt. 24. Slagværksvalsehjul. 25. Hammerløftepinde (-ruller). 25a. Blindsælg (til støtte for hammerløftepindene). 26. Slagskive med indvendig tandkrans og udvendige indsnit for bestemmelse af slagenes antal. 27. Hjerteskive på hjerteskiveaksel. 28. Udløsningsmekanisme for slagværk (kun vist fragmentarisk). 29. Ifaldsarm. 30. Vindfangsaksel. 31. Vindfang (luftbremse) med spærværk. 32. Opræksdrev (for opræk med håndsving). 33. Oprækshjul. 34. Mellemhjul og mellemhjulsaksel. 35. Ganghjulsaksel. 36. Ganghjul. 37. Hage el. anker. 38. Hageaksel (el. ankervelle). 39. Gaffel, som forneden griber om pendulet. 40. Pendulophæng. 41. Pendullinse. 42. Visertransmission. 43. Viserværk for skive med minut- og timeviser. (Vist delvis i snit). 44. Vekselskjul. 45. Kontravægte. 46. Lod, sædvanligvis en kampesten, med lodtrisse. 47. Tilløbsarm. 48. Opræksdrev (her vist som massivt drev, sml. nr. 32). 49. Oprækskvadrat for håndsving. 50. Hammerløftearm. 51. Hjerteskivehjul.

vindlade, ventilkasse i orgel, fordeler trykluft fra bælgen til de enkelte piber. I Danmark er sløjfevindladen den almindeligste, men i orgler fra o. 1900-1940 træffes ofte andre vindladetyper, især keglevindlade og bælgventil-lade.

vingetegl, se tagsten.

† *vognskud*, planke af udsøgt, knastfrit egetræ.

volut, spiralrullet fladeornament, især karakteristisk led i joniske og kompositte kapitæler (sml. fig. 42 b-d).

volutbøjle, *volutknægt*, konsol med volut på undersiden, den første åben, den sidste massiv (sml. fig. 28).

vuggebom (fig. 45), »krum aksel«. Denne op-hængning, hvis omdrejningspunkt ligger lavere i forhold til tyngdepunktet end ved slyngebommen (s.d.), indførtes for at lette ringningen af klokken.

vulst, 1) i træ- og stenarbejde: rundstav; 2) ved romanske og ofte ved tidliggotiske krucifikser ombojningen af lænde klædet omkring midjen, oprindelig omkring en rem eller et tov.

værk, selvstændig afdeling af orgel, spilles fra sit eget klaviatur (fig. 44). Hvis et værk er

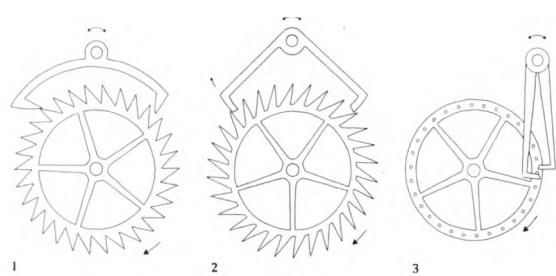

Fig. 47. 1. Grahamsgang. 2. Hagegang. 3. Stiftgang.

forsynt med svelleanordning til regulering aflydstyrken, benævnes det ofte svelleværk.

æggestav, se stav og fig. 43.

øreflipvolut, ornament, karakteristisk for brusk-barokt snitværksarbejde (se stilarter); træffes allerede før 1620.

ørelisén (sml. lisén), har til begge sider foroven en lille, retkantet udvidelse; især karakteristisk for dansk rokoko.

ådring, malet efterligning af årer i træ.

ås, *åsbjælke*, bjælke, der ligger på langs i en bygning og bærer spærrene; den øverste ås kaldes rygås, de øvrige sideåse.